

Gulât-ı Şia'nın Mehdi Tasavvurunda Mitolojik Unsurlar

Mythological Elements in the Depiction of Mahdî Among Ghulât Shî'a

Muhammed Cihat ORUÇ*

Öz

İnsanlık tarihinde bilinen dinî geleneklerin tamamına yakınında gelecekte ortaya çıkacak bir kurtarıcı fikri bulunmaktadır. Bu düşünce veya inancın tarihi süreçte çeşitli sembolik motiflerle zenginleşerek mitolojik bir boyut kazandığı görülmektedir. Aynı şekilde antik dönemlerde farklı medeniyetlere ait mitolojik anlatılarda bu düşünceyi yansıtan temalar yer almaktadır. İslam kültüründe erken dönem Şii gulât kesimlerin mehdi tasavvurlarında da Ortadoğu dinî gelenek ve mitolojik anlatılarında geçen kurtarıcı düşüncesi etrafında örülen efsanelerden bazı motifler dikkat çekmektedir. Bu bağlamda, kurtarıcı inancının farklı yönlerini anlamak için insanlığın kolektif hayal gücünün ürünü olan mitolojik unsurları göz önünde bulundurmanın büyük bir öneme sahip olduğunu düşünmekteyiz. Çalışmamız bu noktada, karşılaştırmalı bir değerlendirme ile, diğer din ve toplumların mitsel anlatıları ile ilk aşırı Şii

Abstract

In the history of humanity, nearly all known religious traditions incorporate a future savior idea. Throughout the history, it is evident that the belief of a savior has evolved and enriched itself with various symbolic motifs, acquiring mythological dimensions. Similarly, mythological accounts from numerous cultures from ancient times have themes similar to savior idea. In the early period of the communities of Ghulât Shî'a within Islamic culture, it is noteworthy that some motifs can be traced in the concept of the Mahdi, woven around the savior idea present in Middle Eastern religious traditions and mythological narratives. In this context, we believe that considering the mythological elements, which are the products of collective imagination of the humanity, is of great importance in order to understand the various aspects of savior belief. Our study aims, in this regard, to draw attention to certain mythological images present in the early Shiite sects' understanding of

* Dr. Arş. Gör., Manisa Celal Bayar Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Temel İslâm Bilimleri Bölümü, Kelam ve İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı, Manisa, Türkiye / muhammed.oruc@cbu.edu.tr / <https://orcid.org/0000-0003-0425-2865>.

kesimlerin mehdi anlayışında bulunan bazı mitolojik imgelere dikkat çekmeyi amaçlamaktadır. Çalışmada, genel bilim metodolojisinin temel prensiplerine dayalı olarak tanımlama, açıklama, karşılaştırma, ilişki kurma ve yorumlama yöntemleri kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İslam Mezhepleri Tarihi, Kurtarıcı, Gulât-ı Şîa, Mehdi, Mitoloji.

the Mahdi, through a comparative analysis with the mythic narratives of other religions and societies. In this study, we have employed a methodology rooted in the fundamental principles of general science, including description, explanation, comparison, establishing relationships, and interpretation.

Keywords: History of Islamic Sects, Savior, Ghulât Shī'a (extremist Shī'is), Mahdī, Mythology.

Giriş

Mitoloji, toplumların tarih, kimlik, değer, inanç ve düşünce yapılarını yansıtan önemli bir kaynak olarak kabul edilir. Yunanca *mithos* yani söylenen ya da duyulan söz ve *logos* yani söz/ilim kelimelerinin birleşiminden oluşan mitoloji kelimesi, mitlerin tarihini ele alan ve onları inceleyerek yorumlayan bilim olarak tanımlanabilir.¹ Mit ise; kutsal bir öyküyü, en eski zamanda, “başlangıçtaki” masallara özgü zamanda olup bitmiş bir olayı, bir gerçekliğin nasıl yaşama geçtiğini, bir şeyin nasıl yaratıldığını, nasıl var olmaya başladığını anlatan metinlerdir.² Bir diğer ifade ile toplumların tanrıları, kahramanları, kültürel öğeleri ve dinî inançları gibi değerlerini aktaran hikayeler olarak tanımlanabilen mitler, insan ve canlıların yaratılışlarını, doğal olayların nasıl ortaya çıktığını, ritüel ve törenlerin neden başladığını ve nasıl devam ettiğini anlatır.³ Mit ve mitoloji kelimeleriyle ilgili karşımıza çıkan mitos sözcüğü de mitle aynı anlamı taşıyıp söylenen ya da duyulan söz, masal, öykü ve efsane anlamlarını karşılamaktadır.⁴ Bu tanımlardan hareketle genel bir ifade ile mit, bir topluma ait dinsel veya kültürel değerlerini, düşünce ve inançlarını aktaran her türlü söylem, söylence; mitoloji ise bunların köken, tarihi gelişim ve yorumlarını inceleyen bilim olarak ifade edilebilir.

¹ Orhan Hançerlioğlu, *Dünya İnançları Sözlüğü* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2000), 336; Mit ve mitoloji kavramları ve yakın anlam taşıyan efsane, destan, masal gibi sözlü kültür ürünleri ile ilişkisine dair değerlendirmeler için Bk. Gülüşan Göcen, *Psikoloji, Mitoloji ve Din* (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2018), 45-52.

² Mircea Eliade, *Mitlerin Özellikleri*, çev. Sema Rifat (İstanbul: Om Kuram Yayıncılık, 2001), 15-16.

³ Maria Leach- Jerome Fried, *Standard Dictionary of Folklore, Mythology, and Legend* (New York: Funk & Wagnalls, 1984), 778.

⁴ Bk. Azra Erhat, *Mitoloji Sözlüğü* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1972), 5.

Mitler, değerler paradigmasında dünyayı algılama, şekillendirme, sembolleştirme işlemi olarak nitelendirilir.⁵ Bu bakımdan din ve kültürlerin inançlarını tahlil etme, anlama ve anlamlandırmada mit/mitosların ihmal edilmeyecek bir araç olduğu inkâr edilemez sosyolojik ve tarihsel bir gerçekliktir.⁶ İnsanlar, ölümsüzlük, mutlak güç ve güzellik gibi idealize ettikleri nitelikler ile mutlak barış ve huzurun sağlanması, ahlaki ve doğal kötülüklerin tamamıyla yok edilmesi gibi geleceğe yönelik istençlerini mitoslarla ifade ederler. Bu açıdan kutsalı, metafizik alemi, tanrısal varlıkları, anlama ve algılamaya yönelik temayülleri ifade eden mitoslar, altın çağ, mesih ya da mehdî tasavvurlarında insanın çeşitli beklenti, istek ve arzularıyla saadet ve refah isteğini dile getirmesi bakımından önem taşımaktadır.⁷

Tarih boyunca çeşitli dinî gelenek ve mitolojilerde, Ortadoğu, Mezopotamya, Antik Mısır, Antik Yunan, Hindistan, Amerika, Çin ve Japonya'ya uzanan oldukça geniş bir coğrafyada kurtarıcı tasavvuruna dair bazı anlatılar bulunmaktadır. Bu noktada dinî geleneklerin kurtarıcı inançlarının dışında Sümer'de Tammuz, Babil'de Marduk, Antik Mısır'da Osiris, Antik Yakın Doğu Kenan-Ugarit mitolojisinde Baal, Hititlerde Telepinu, Antik Yunan mitolojisinde Dionysos ve Adonis figürleri kurtarıcı mitolojik kahramanlardan söz edilmektedir. Anlatılarda, kurtarıcı fikrinin öznesi konumundaki bu kahramanlar etrafında, birçok mitolojik ve sembolik motif dikkat çekmektedir. Bu durum, gulât-ı Şîa fırkalarında mehdîlik inancı bağlamında imam olarak benimsenen bazı şahıslar için de söz konusu olmuştur. Gulât çevrelerde terimleşme veya itikadileşme aşamasında mehdîlik fikri, çeşitli mitolojik unsur ve sembolik ifadeler ile zenginleştirilerek teolojik anlamının ötesinde farklı bir görünüme evrilmeye başlamıştır. Bu noktada çalışmamız, erken dönem aşırı Şîi kesimlerde benimsenen mehdîlik inancının mitolojik boyutu ile ilgili birtakım değerlendirmeleri konu edinmektedir.

Genelde İslam kültürü özelde Şîi fırkaların mehdî telakkisinde mitolojik unsurları saptamanın, özenli ve meşakkatli bir çaba gerektireceği muhakkaktır. Elbette kurtarıcı inancı (mehdîlik) eksenindeki mitolojik boyut bu çalışmada ele alınan çerçeveden ibaret değildir. Hz. Ali'yi merkezine alarak imamet odaklı bir teoloji oluşturan İmâmiyye, İsmâiliyye gibi Şîi fırkalarda ve mehdîliğe dair Sünnî hadis literatüründe muazzam bir mitolojik kültür ve malzemenin mevcud-

⁵ Göcen, *Psikoloji, Mitoloji ve Din*, 57.

⁶ Ahmet Yaşar Ocak, İslâm'ın Temel İnançları Etrafında Oluşan "Mitolojik" Kültür: "İslâm Mitolojisi", *Milel ve Nihal* 6/1 (2009), 145.

⁷ Şinasi Gündüz, *Mitoloji ile İnanç Arasında, Ortadoğu Dinsel Gelenekleri Üzerine Yazılar* (İstanbul: Hikav Yayınları, 2018), 34-39.

yeti ifade edilmelidir. Bu açıdan bir makale çerçevesinde bütün mitolojik muhteva ve unsurları ele almanın oldukça zorlayıcı olacağı hususunu hatırdan çıkarmamak gerekir. Çalışmamız bu noktada ilk Şii gulât hareketlerin (Sebeiyye, Keysâniyye, Kerbiyye, Hattâbiyye gibi) mehdilik tasvirlerinde özellikle vurgulanan belirli motiflere odaklanılarak kurgulanmıştır. Bu aşamada gulât-ı Şia fırkalarını ele alan *makalat-fırak* geleneğinin temel kaynaklarında mehdilik hususuna dair bilgiler ışığında bazı motifler seçilerek diğer toplumların mitolojik malzemesi ile bir arada verilmiştir. Yöntemsel olarak vurgulanması gereken nokta, toplanan verilerin, ortak imgeler temelinde değerlendirilip yorumlanmak üzere bir karşılaştırma sürecine tabi tutulduğu şeklinde ifade edilebilir.

Konunun literatürüne dair kısa bir değerlendirme yapmak gerekirse öncelikle klasik ve çağdaş kaynaklar incelendiğinde, doğrudan kurtarıcı tasavvurunda sembolik ve mitolojik motiflere dikkat çeken bir çalışmanın olmadığı görülmüştür. Ele alınan mitolojik unsurları belirlemede erken dönem klasik bazı çalışmalara başvurulmakla birlikte değerlendirme ve tahlil için bu konuda yapılmış çağdaş bazı kaynaklardan da istifade edilmiştir. Bu doğrultuda genel çerçevede farklı medeniyetlerin kurtarıcı anlayışlarının mitolojik boyutunu ele alan bazı çalışmalardan söz etmek gerekir. Bu bağlamda Batuk'un Yahudi ve Hıristiyanlıkta kurtarıcı inancı, Tanrı'nın Krallığı, Altın Çağ/Binyılcılık, Deccal gibi mehdî ve mesihin karşısında yer alan güçler gibi konular ele aldığı *Tarihin Sonunu Beklemek Ortadoğu Dinlerinde Eskatoloji Mitosları* isimli eseri zikredilmelidir. Ortadoğu dinsel geleneklerin geleceğe dönük tasavvurlarını eskatolojik mitosları çerçevesinde ele alan çalışma, Dinler Tarihi alanında mitoloji ile ilgili Türkiye'de yapılan ilk çalışmalardan biri olma özelliğine sahiptir. Aygün "Geleceğe Dönük Kurtarıcı Beklentisinin Apokaliptik Temelleri: Mesih/Mehdi Tasavvuruna İlişkin Bir Analiz" başlıklı makalesinde, mitolojik malzemenin daha yoğun kullanıldığı Yahudi ve Hıristiyan apokaliptik literatüre dayalı bazı değerlendirmeler sunmaktadır. Bundan hareketle Mesih ile İslam geleneğindeki Mesih/Mehdi tasavvuru farklı açılardan karşılaştırılarak aralarındaki etki/etkileşime dikkat çekmiştir. Ocak, "İslâm Tarihinin Mitolojik Kültüründen Kaynaklanan Sosyo-Politik Problemi: Mehdilik ve Mehdici Hareketler" ismini taşıyan tebliğinde İslam kültüründe mehdilik fenomeninin tarihsel arka plan ve zeminini ele alırken mitolojik yönünün altını çizmiştir. Durmuş'un *Mitolojik Kurtarıcı Mehdi* ismiyle basılan eseri, mehdiliğin mitolojik yönünü ele almaktan ziyade hadis rivayetleri eksenli bir mahiyet taşımakta ve genel bir muhtevaya sahiptir. *İslam'ın İlk Marjinalleri Gulât-ı Şia* isimli eserinde Avcu'nun aşırı Şii fırkaların mehdî anlayışlarını genel hatlarıyla tasvir ettiği bölüm, Şii-Gulât mehdî

inançlarının mitolojiye evrilme sürecini ana hatlarıyla ortaya koymuştur. Kutlu, Müslüman gelenekte mehdilik tezahürlerini, kabileci ve asabiyetçi mehdî tipolojisi, mitolojik mehdî tipolojisi, vahdet-i vücûdcu mehdî tipolojisi, sembolik mehdî tipolojisi ve ıslahatçı mehdî tipolojisi şeklinde beş ayrı tipolojisi şeklinde sınıflandırdığı çalışmasında gulât-ı Şîa fırkalarının mehdî tasavvurunu mitolojik çerçevede ele almaktadır. Zikredilen bu çalışmaların, kurtarıcı düşüncesinin mito-teolojik yönüne dikkat çekmesi açısından önemi ifade edilmelidir. Dolayısıyla çalışmamızda bu eserlerden hareketle bir düşünce ortaya konulacağını ancak bunların, esas amaç olarak işaret etmek istediğimiz mitolojik motifleri öne çıkarma amacı taşımadığını vurgulamak gerekir.

1. Mehdî Düşüncesinin Mitolojik Dönüşümü

Müslüman gelenekte erken dönemlerden itibaren hemen her aşırı Şîi fırkasında, tarihsel süreçte yaşananların etkisiyle güçlü bir inanç unsuruna dönüşen mehdilik, ilerleyen zamanlarda çeşitli mitoslarla zenginleştirilerek farklı bir boyut kazanmıştır. Bu bağlamda mehdî düşüncesinin mitolojik bir boyuta nasıl evrildiği ve değiştiği üzerine bazı değerlendirmeler sunmanın faydalı olacağını düşünmekteyiz.

Kurtarıcı tasavvurlarda öne çıkan kurtarıcı veya kahraman telakki edilen karakterler, zamanla çeşitli semboller ve abartılı unsurlar ile insanî özelliklerinden sıyrılarak mitolojik bir formda, Tanrı veya Tanrısal güç atfedilen insanüstü konumuna yükseltilerek algılanmışlardır.⁸ Nitekim mitlerin kökeni konusunda öne sürülen bir teoriye göre, mitolojik anlatılarda geçen şahıslar, tarihin belli dönemlerinde yaşamış gerçek karakterler olup etrafından olağanüstü gelenekler ve efsaneler oluşturulmuştur.⁹ Bir nevi söz konusu karakterler fevkaldestirilmeye ve beşer üstüleştirilmeye çalışılmıştır. Gulât-ı Şîa taraftarları da, antik dönemin mitsel dünyasında ve Ortadoğu dinî geleneklerinde, kurtarıcı beklentilerine ait bazı unsurlardan esinlenerek mehdî olarak gördükleri imamaları, mitolojik ve sembolik tasvirlerle insanüstü bir konuma yükseltmeye çalışmışlardır. Böyle bir tutum

⁸ Eliade, *Mitlerin Özellikleri*, 212.

⁹ Bunfinch mitlerin kökeni konusunda filozofların görüşlerine dayanarak dört teori öne sürmektedir: İlk teori, mitolojik anlatıların, Kutsal metinlerdeki hikayelerden ortaya çıktığına dayanmaktadır. Ya da mitolojilerde geçen şahıslar tarihin belli bir döneminde yaşamış gerçek karakterler olup etrafında olağanüstü gelenekler ve efsaneler oluşturulmuştur. Diğer bir teoriye göre eski çağlara ait bütün mitler alegorik ve sembolik olup bazı ahlaki, felsefi ve tarihi gerçekler alegorik formda anlatılabilmiş ve zamanla yaygınlık kazanmıştır. Son olarak doğada bulunan hava, su, ateş gibi elementlerin kişiselleştirilip farklı anlamlar yüklenmesi, olağanüstü figürler yaratılması şeklinde mitler oluşturulmuştur. Bk. Thomas Bunfinch, *Bunfinch's Mythology* (New York: Grosset & Dunlap, 1913), 300-303.

içerisine girmeleri ve buna yönelik bir tasavvur geliştirmelerini, tarih boyunca insanoğlunun karşı karşıya kaldığı durumları, çekici ve gizemli bir hale getirmelerinde etkili olduğu düşünülen mitlerin doğasına bağlamak mümkündür.

Gulât-ı Şia'nın ilk öncüleri olan Keysâniyye mensuplarının ortaya attığı mehdilik anlayışı, tarihsel süreçte büyük oranda imamet anlayışlarındaki kırılmalar, tartışmalar, farklılaşmalar ve beklentilere bağlı olarak değişime uğramıştır. Onların mehdilik konusunda öne sürdükleri ilk iddialar Arap kabile mantığıyla tamamen örtüşüyordu. Ancak devam eden süreçte ortaya çıkan yeni krizler ve bu krizlere yönelik çözüm arayışları başta Yahudi, Hıristiyan ve Mecûsî dinî gelenekleri olmak üzere, Ortadoğu'nun pek çok dinî-felsefî düşüncesindeki mehdî ve mesih fikirlerinin kendi mehdî anlayışlarına uyarlanmasına sebebiyet vermiştir.¹⁰ Ehl-i Beyt ve taraftarlarının Emevîler ve Abbasilerin iktidar dönemlerinde baskı altında tutulup zulme uğratılması, Şii kesimlerde imamet ve mehdilik ekseninde çok uç fikirler üretilmesine yol açmış ve bu fikirler Gulât-ı Şia diye anılan çevrelerce mitik bir tarzda formüle edilmiştir.¹¹ Emevîleri siyasi ve fiziki güç kullanarak değiştiremeyeceğini anlayan Şii kesimler, Arap, Fars, Mecûsî, Yahudi ve Hıristiyan kültürlerdeki mitolojik birikimden faydalanarak Ehl-i Beyt soyundan ölen veya öldürülen kişilerin ölmediği, bir dağda, vadide veya herhangi bir kutsal bölgede gizlendiği (gaybet), ölmüş olsa da geri döneceği (rec'at), Tanrı'nın onunla irtibat halinde olduğu, gizli bilgileri ve sırları ona bildirdiği, ilahi nurdan yaratıldıkları şeklinde bir tasvir geliştirmişlerdir. Bu şekilde Emevî ve Abbasilere karşı alternatif siyasi lider olarak benimsenen imamlar için kullanılan mehdilik, Gulât-ı Şia fırkaları arasında Allah tarafından özel seçilmişliği, bütün zamanların imamı veya kıyamet öncesi geleceği müjdelenen mehdî kaim gibi gnostik ve eskatolojik unsurları içeren bir öğretiye dönüşmeye başlamıştır.¹² Ancak şunu da belirtmek gerekir ki siyasi liderlik bağlamında tercih edilen mehdilik fikrinin, Şii çevrelerde eskatolojik beklentileri ihtiva eden bir inanca dönüştükten sonra Emevî ve sonraki dönemlerde Abbasî iktidarı karşısında ne kadar etkili olduğu tartışılır.

¹⁰ Ali Avcu, *İslam'ın İlk Marjinalleri Gulat-ı Şia* (Ankara: Fecr Yayınları, 2020), 331.

¹¹ Mustafa Öztürk, *Tefsirde Ehl-i Sünnet & Şia Polemikleri* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2012), 8.

¹² Sönmez Kutlu, "Beklenen Kurtarıcı İnanışına Dayalı Siyasi ve Dini Hareketlerde Mehdilik Tipolojileri", *Beklenen Kurtarıcı İnanıcı*, ed. Yusuf Şevki Yavuz (İstanbul: Kuramer Yayınları, 2017), 313.

İlk gulât fırkalarından Kerbiyye'nin mehdilikle ilgili söylemlerine bakıldığında birtakım abartılı ve mitolojik tasvirler ile mehdinin hala yaşayan bir insan olarak düşünül­düğü ve yarı tanrısal bir kahraman şeklinde tasavvur edildiği anlaşılmaktadır.¹³ Emeviler döneminin sonlarında, ölmediği ileri sürülen beklenen mehdî Muhammed b. el-Hanefiyye'nin gizlenmesinin ardından uzun bir zaman aralığı geçtiği ve hala geri dönmediği için beklentiyi canlı tutmak adına daha mitolojik ve hayal gücünü zorlayan bir tasvire yer verilmiştir. Bu tasvirde mehdî, Tanrı'nın krallığını yeniden kuracak olan Hristiyanların Me-sih'i, Yahudilerin yeryüzüne gelerek düşmanları yok edecek ve bir devlet kuracak olan siyasal mehdisi, başta Sâbülik olmak üzere gnos-tik dinlerin ilahi alemde yeryüzüne indiği iddia edilen tanrısal kur-tarıcılarının karışımı olan senkretik bir tasvire yer verilmiştir. Onla-rın, bir türlü mehdinin zuhuruyla ilgili beklentinin zayıflamaması için Ortadoğu'nun dini geleneklerinden yardım almaya çalıştıkları aşikardır. Bu tasvir sayesinde mehdinin karizması artırılarak beklen-tinin canlı ve yüksek tutulması hedeflenmiş olabilir.¹⁴

Keysânî çevrelerde de mehdîliği ileri sürülen İbnü'l-Hanefiyye'nin geleceğinin gecikmesi üzerine şikayetler artınca şair Seyyid el-Him-yeri'nin (ö. 173/789) bu durumla ilgili olarak: “*Canım sana feda ol-sun, şu Radva dağında ikametini uzattın. Seni veli bilen, sana halife ve imam adını veren toplumumuza artık zarar verdin. Aralarında alt-mış sene yaşadığın yeryüzü halkı artık sana döndüler.*”¹⁵ sözlerini ak-tarmaktadır. Başka bir rivayette: “*İnsanlar, seninle ilgili görüşlerimiz-den dolayı kötü sözler söylediler, bizi yalanladılar ve bize düşman ke-sildiler. Dediler ki insanların sesi ve sedası kesilerek zamana yenik düşmüşken, ölmüş ve ölü olarak kalan bir kimseyi mi bekliyorsunuz?*”

¹³ Bk. Sa'd b. Abdullah el-Eş'arî Ebû Halef el-Kummî, *Kitâbü'l-makalat ve'l-fırak*, tsh. Muhammed Cevâd Meşkür, (Tahran: Matbaa-i. Haydârî, 1321), 27; Ebû Muhammed Hasan b. Musa b. Hasan Nevbahtî, *Fırakü's-Şia* (Beyrut: Menşu-ratu'r-Rıza, 1433/2012), 63-64; Avcu, *İslam'ın İlk Marjinaleri Gulat-ı Şia*, 74-75.

¹⁴ Avcu, *İslam'ın İlk Marjinaleri Gulat-ı Şia*, 336; Ancak şu notu da paylaşmak gerekir: O dönemlerde şu anki zihnimizde yer alan belirgin bir mehdî telakki-sinin olduğunu söyleyebilmek güçtür. Abbasiler döneminde ilgili literatürün gelişmesi ve farklı kültürlerle temaslar neticesinde bu fikrin netleştiği ifade edilmelidir.

¹⁵ Ebü'l-Muzaffer Tahir b. Muhammed el-İsferâyîni, *et-Tabsîr fi'd-din ve tem-yizü'l-fırkati'n-nâciyye'ani'l-firaki'l-halikin*, thk. Kemal Yusuf el-Hut (Beyrut: Alemü'l-Kütüb, 1403/1983), 33; Benzer bir şiir şair Küseyyir'e atfedilmiştir. Bk. Ebû Mansur Abdülkahir b. Tahir b. Muhammed Temimi Abdülkahir Bağ-dâdî, *el-Fark beyne'l-fırak ve beyânü'l-fırkati'n-naciye minhum*, thk. Muham-med Zâhid b. el-Hasan el-Kevseri (Kahire: Neşru's Sakafeti'l-İslamiyye, 1367/1948), 29.

*Onlardan dolayı takatsiz düştük. Ancak ey, İbn Havle, asla senin ipini bırakmadık ve ona sarılmaya sımsıkı devam ettik.*¹⁶ şeklindeki sözlerinden İbnü'l-Hanefiyye'nin döneceğine olan inanç ve bağlılık anlaşılmaktadır. Bu sözler Yahudilikte sabırsızlıkla beklenen Mesih'in gelişi ile ilgili olarak şu temennileri akla getirmektedir: *"Ben Mesih'in geleceğine kesin bir bağlılıkla inanıyorum. Ve eğer gecikse bile, her durumda, her gün onun gelişini beklemeye devam edeceğim. Amen."*¹⁷ Yine Mesih'in gelişini hızlandırmak için şu dualar dile getirilir: *"Kurtuluşumuz için çal büyük boruyu... Yoldan çıkanların kalmasın ümidi, zulmün devletini de yok et çabucak... Ve Davud Krallığına, artık adaletinin Mesih'ini gönder."*¹⁸ Onun gecikmesiyle ilgili olarak da sabrı teşvik eden şu sözler zikre değerdir: *"Bu olayların zamanı gelmedi henüz. Sonun belirtileridir bunlar ve yalan değildir. Gecikiyormuş gibi görünse de onu bekleyin, çünkü mutlaka gelecek, bekle olacakları, gecikmeyecek."*¹⁹ şeklindeki dua ile Mesih'in geleceğine dair inanç ve umut canlı tutulmaya çalışılmaktadır.²⁰

Gulât-ı Şia fırkaları içinde yayılan mehdilik inancının tezahürlerinde, açıkça bazı mitolojik sembol ve imgelerin yer aldığı görülmektedir. Bu mitik düşüncenin izleri, eski Mısır, Orta Doğu ve özellikle Mezopotamya mitolojik anlatılarında bulunabilir. Bu durum, Şilikteki mehdî inancın kökenlerinin mitolojik düşüncelerden beslendiği yönünde bazı görüşlere dayanak oluşturmuştur. Farklı medeniyetlerle çok yönlü işleyen sosyo-kültürel etkenlerin yanı sıra Şii-gulât mehdî tasavvurunun gelişiminde yakın veya paylaşılan coğrafi havzalardaki mitolojik kültür ve birikimin etkili olduğu muhtemeldir. Nitekim her toplumda olduğu gibi Arap kültüründe de mitolojiye ve mitolojik unsurlara rastlamak mümkündür. Arapların mitoloji konusundaki düşüncelerinin oluşmasında bölgede yakın siyasi, ticari ve kültürel ilişkiler kurdukları Sümer, Mısır, Babil, Asur, İbrani ve Yu-

¹⁶ Nevbahtî, *Fırakü's-Şia*, 66-67; Kummi-Nevbahtî, *Şii Fırkalar*, çev. Hasan Onat vd. (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2020), 129.

¹⁷ *"Anni meamin be emunah şlema, bebiat Ha-Mašiah ve af al pi še yitmahmaha, im kol ze ahake lo bekol yom še yavo"* Bk. Baki Adam, *Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat* (Ankara: Seba Yayınları, 1997), 144.

¹⁸ Örs, *Musa ve Yahudilik*, 431.

¹⁹ Hab. 2/3.

²⁰ Ancak birtakım paralel unsur ya da benzer ifadelerden hareketle gelenekler arasında bir etkileşim daha net bir ifade ile Mehdi düşüncesinin Yahudilikten etkilendiğine dair kesin bir yargıda bulunmanın bilimsel açıdan doğru olmayacağını belirtmek gerekir. Nitekim iktidarın baskı ve zulümleri altında yaşayan, çaresizlik içinde olan toplumların benzer tepkiler ortaya koymaları tabii bir durumdur.

nan medeniyetlerinin etkisinden söz etmek mümkün görünmektedir.²¹ Arap yarımadasının Mısır ve Babil gibi kadim iki medeniyetin arasında tampon bir bölge olması²² ve kurulan ilişkilere dayanarak Arap mitolojisinde yer alan kahramanlık öykülerinin,²³ folklorik unsurları ve efsanelerinin beslendiği kaynakların bir kısmının Babil, Mısır, Pers ve İbrani kültürü olduğu açıkça ifade edilebilir.²⁴ Bu bağlamda İslam mitolojisinde kullanılan motiflerin kaynağını tespit noktasında, Ortadoğu, Mısır, Mezopotamya ve İran antik mitolojilerinin zengin muhtevalarının önemine dikkat çekmek gerekir.²⁵

Mehdilik fikrinin mitolojik yönüne dikkat çeken bazı değerlendirmeleri aktarmak yerinde olacaktır. Çağdaş düşünürlerden Cabiri, mehdilik fikrini, düşüş ve başarısızlık durumlarında rol oynayan ideolojik bir dürtü olarak nitelendirmektedir. Bu durumda insanlar ümitsizlikten, dramdan kaçınmak için geleceğe yönelik beklentilerini, döneceğini savundukları sembol bir lidere bağlamaktadırlar.²⁶ İbnü'l-Hanefiyye'nin ölümünden sonra Muhtar'ın hareketinde kullanılan mehdilik söylemine duyulan ihtiyaç daha da artmış ve güçlenmiştir. Bu noktada ona göre nasıl ki Kur'an, Yahudilerin İsa Mesih'i öldürmediğini ama onlara öyle göründüğünü belirtmişse ve Abdullah b. Sebe, Ali'nin ölmeyip döneceğini iddia ettiyse, yandaşları da İbnü'l-Hanefiyye'nin ölümünü kabullenmeyerek bir çıkış noktası bulmuşlardır. Akabinde mehdilik ve rec'at fikirleri üzerinde biraz durulması gerektiğini ifade ederek özetle şöyle bir değerlendirmede bulunur. "*Mehdî düşüncesi, dinî bir düşünce değildir, bozgun ve çöküşü reddetmenin ve ümide sarılmanın aracıdır. Zayıf ve basit insanlar, beklenti ümitlerini kişilere; 'semboller'e bağlarlar. Ümide sarılma ve zulümden kurtuluş ümidi, sembole ısrarla bağlanmayı gerektirir. "İbnü'l-Hanefiyye" dönecektir, bu adı taşıdığı ve Ali'nin oğlu olduğu için değil, bir 'sembol' olduğu için dönecektir...*"²⁷ Bu değerlendirmelere dayanarak Cabiri, aşırı Şii gruplar arasında mehdilik kavramı etrafında ortaya konulan düşünceleri, sembollerle dokunmuş mitolojik bir hikâye veya destan olarak nitelendirmektedir.

²¹ Bk. İbrahim Usta, *İslam Öncesi Arap Mitolojisi* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015), 33-40

²² Günaltay, *İslam Öncesi Arap Tarihi*, 90-103.

²³ Bu kahramanlar hakkında detaylı bilgi için bk. Usta, *İslam Öncesi Arap Mitolojisi* 53-120.

²⁴ Usta, *İslam Öncesi Arap Mitolojisi*, 11, 49.

²⁵ Ocak, "İslâm'ın Temel İnançları Etrafında Oluşan "Mitolojik" Kültür", 155

²⁶ Muhammed Abid el-Cabiri, *Arap Siyasal Aklı*, çev. Vecdi Akyüz (İstanbul: Mana Yayınları, 2020), 342.

²⁷ Cabiri, *Arap Siyasal Aklı*, 343-344.

Mehdilik kavramının özünde mitolojik bir nitelik taşıdığına işaret edilmektedir. Ocak, bu konuda şu değerlendirmeyi yapmaktadır: “Mehdilik, Müslümanların inancı içine belli birtakım tarihsel saiklerle nüfuz etmiş olup, özellikle erken İslam tarihinde fetihlerle İslam toplumu-
muna entegre olan mevâlînin (Arap olmayan unsurların) mistik ve dinî kültürleriyle yakından ilgilidir.”²⁸ Ona göre, mehdilik fikri, kökeni itibariyle Antik Ortadoğu ve Asya din ve mitolojilerinden İslam kültürüne intikal eden mito-teolojik ve aynı zamanda dinî ve mistik bir ideoloji olarak değerlendirilebilir.²⁹

2. Mehdî Düşüncesinin Mitolojik Motiflerle Tasviri

Gulât-ı Şîa mehdî anlayışının mitolojik bir form kazanma sürecine dair teorik bir çerçeve çizildikten sonra, bu dönüşüm aşamasında kullanılan çeşitli sembolik unsur ve motifler örneklerle ele alınacaktır. Bu noktada metodik bir değerlendirme yapma ihtiyacı duyulmaktadır. Girişte ifade edildiği üzere İslam kültürünün mehdilik anlayışında bahis konusu edilen mitolojik unsur ve temalarını, bir makale etrafında tüm boyut ve muhtevasıyla ele almanın oldukça güç olduğu hatırlatılmalıdır. Bu itibarla hayvan, doğa, nesne gibi ana başlıklardan oluşan kategorik bir sınıflandırma dahilinde, örneklem niteliğinde belli başlı mitolojik imge veya motiflere dair bilgiler işlenmiştir. Bununla birlikte doğrudan mitos veya mitsel imgeleri karşılama da mecazi, alegorik veya sembolik anlatımın yoğun olduğu bazı temalara da yer vermenin faydalı olacağı düşünülmüştür. Öncelikle Şîi mehdî tasavvurundaki imgeler üzerinde durulup akabinde diğer toplumların mitolojilerindeki benzer motiflerden hareketle mukayeseli bir değerlendirme yapılmaya gayret edilecektir.

2.1. Hayvan Motifleri

İnsanların dünya ve yaşam hakkındaki düşüncelerini yansıtmakla kalmayıp aynı zamanda hayvanlarla kurulan sembolik ilişkileri de içeren mitolojilerde “hayvan” mitos, sıkça kullanılan bir tema olarak öne çıkmaktadır. Bu noktada kurtarıcı mitlerinde sembolik anlamlarla yüklü kahramanların tasvirinde kullanılan çeşitli hayvan figürleri, Şîi gulât mehdî tasavvurunda da görülmektedir.

²⁸ Ahmet Yaşar Ocak, “İslâm Tarihinin Mitolojik Kültüründen Kaynaklanan Sosyo-Politik Problemi: Mehdilik ve Mehdici Hareketler”, *Beklenen Kurtarıcı İnanç*, ed. Yusuf Şevki Yavuz (İstanbul: Kuramer Yayınları, 2017), 23-24.

²⁹ Ocak, “Mehdilik ve Mehdici Hareketler”, 21; Ocak’ın mito-teolojik kelimesi ile, mehdî düşüncesinin hem mitolojik hem de teolojik bir niteliğe sahip olduğunu ya da mitolojik bir düşünce olarak mehdiliğin zamanla teolojik bir boyut kazandığını kastettiğini düşünmekteyiz.

Muhammed b. el-Hanefiyye'nin mehdiliğini öne süren Kerbiyye taraftarlarının gnostik ve mitolojik unsurlardan faydalandıkları anlaşılmaktadır. İbnü'l-Hanefiyye'nin ölmediğine ve ölmeyeceğine inanan Kerbiyye mensuplarına göre o, zamanı gelince ortaya çıkarak yeryüzüne hâkim olacaktır. İbnü'l-Hanefiyye'nin geri dönene kadar yanında birinden su, diğerinden bal akan, iki çeşmenin bulunduğu, sağında bir aslanın solunda bir kaplanın onu korumak için beklediği, etrafında panterler, aslanlar, ceylanlar, yabani sığırlar ve çeşitli deve kuşları bulunan bir yerde beklediği şeklinde mitolojik bir tasvir yapılmıştır. Yine onlara göre bu hayvanlar, İbnü'l-Hanefiyye'ye saygı duyduğu ve mukaddes saydığı için hiçbir ne tırnağıyla ve ne de pençesiyle saldırmaz. Onu sabah akşam beyaz ceylanlar (dağ keçileri) besler, onların sütünü içer, etlerini yer.³⁰

İbnü'l Hanefiyye için üretilen mitolojik tasvirlerde panter, aslan, ceylan, yabani sığırlar gibi hayvan motifleri, diğer dini geleneklerin kurtarıcı anlayışında da göze çarpmaktadır. Söz konusu hayvanların, mukaddes saydıkları İbnü'l-Hanefiyye'ye hiçbir şekilde saldırmayarak onu besleyeceğine dair tasvirler, Yahudi tasavvurunda Mesih döneminde hayvanların vahşiliklerinin kaybolacağı, kurtla kuzunun bir arada yaşayacağı, kaplan ile oğlağın birlikte yatacağı, aslan ile sığırın yan yana duracağı şeklindeki anlatımla benzerlik göstermektedir.³¹ Zerdüş inanişinde da ikinci kurtarıcı olarak inanılan Uşidermah/Ushedarmah (Av. Ukhshyat-nemah) yeryüzünde bulunduğu dönemlerde kurtların dünyadan kaybolup gideceği, yılanlar ve insanlara zarar veren diğer her türlü yaratığın dünyadan uzaklaşıp kaybolacağı şeklinde bir anlatım söz konusudur.³²

Yine Yahudi kutsal metni Ahd-i Atik'te İlya'nın "*Kerit Vadisi'nde gizlendiği vakit, sabah akşam kargaların ona getirdiği et ve ekmekle*

³⁰ Kummî, *Kitâbü'l-makalat ve'l-fırak*, 27, 35-37; Nevbahtî, *Fırakü's-Şia*, 25-26; Kummî-Nevbahtî, *Şü Fırkalar*, 124, 134-136; *et-Tabsîr*, 31; Avcu, *İslam'ın İlk Marjinaleri Gulat-ı Şia*, 349

³¹ Yşa. 11:6-9; Benzer ifadeler için ayrıca bk. Yşa. 65:25; Fadıl Ayğın, "Geleceğe Dönük Kurtarıcı Beklentisinin Apokaliptik Temelleri", *Sürt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6/2 (2019), 239-240.

³² Nimet Yıldırım, *İran Mitolojisi* (İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2012), 520; Zerdüş zaman tasavvuruna göre dünyanın seyri her biri üç bin yıldan oluşan dört dönemden geçmektedir. Son dönemde her bin yılın başında Zerdüş'ün soyundan kötülüklerle mücadele edecek, kötülükleri ortadan kaldırarak adalet tesis edecek bir kurtarıcı gelecektir. Üç kurtarıcının isimleri, Uşidar/Usedar ve Uşidermah/Ushedarmah ve Saoşyant/Sošyânt olarak geçmektedir. Bk. Mehmet Emin Sular, *Modern İran'da Zerdüştiler* (Ankara: Eski Yeni Yayınları, 2019), 143-144.

*beslenip vadiden su içtiği*³³ şeklindeki anlatım, Keysânî çevrelerde İbnü'l-Hanefiyye'nin "*Radva dağında sabah akşam beyaz ceylanların (dağ keçileri) sütünden içip etlerini yiyerek beslendiği, bal ve su kaynağından rızıklanarak yaşadığı*" mitine benzeşim açısından dikkat çekmektedir.

Hayvan motifleri, Sümer toplumunda şairlerin adaletsizlik, yoksulluk ve baskı görülen dönemlerde krallar için halkın düşlediği ve özlemine çektiği kurtarıcı profili anlatımında da görülmektedir. Kraliyet ilahileri olarak tanımlanan şiirsel metinlerde göze çarpan hususlardan biri, kralların hayvanlar dünyasından alınmış benzetmelerle tasvir edilmesidir. Örnek olarak Sümer'in kurtarıcısı krallar için "*gerçek bir boğa dölü, başı, gövdesi benekli*", "*ejderhadan doğan sert bakışlı aslan*", "*bol sütle beslenmiş ateşli bir panter*", "*aslandan doğan güçlü bir savaşçı*" şeklinde bazı benzetmeler dikkat çekmektedir.³⁴ Antik Yakın Doğu coğrafyasında, Kenan-Ugarit mitolojisinin kurtarıcı kahramanı Baal'ın yaşadığı düşünülerek, onun geri dönüp egemenliği sağlayacağı, ebediyen kral olacağı ve "*öküzün sesi ceylan sesine, şahinin sesi de serçe sesine benzediği zaman*" bir barış çağı başlatacağı anlatılmaktadır.³⁵

Hayvanlar, mitolojik anlatılarda sadece fiziksel varlıklar değil, aynı zamanda derin sembolizm taşıyan figürlerdir. Örneğin, İbnü'l-Hanefiyye tasvirinden geçen aslan motifi, kurtarıcı teması bağlamında mitolojik anlatılarda sıkça kullanılan heybetli görünümü ve güçlü kükremesiyle ormanların kralı olarak bilinen, yırtıcı bir hayvan olarak birçok kültürde gücü simgeler. Aslan figürü, savaşçı kahramanlar, krallar ve savaşçı tanrı ve tanrıçalar için kullanılan bir sembol olmuştur. Neo-Asur ve Babil dönemlerinde aslanın koruyucu gücüne inanılırdı.³⁶ Eliade, neolitik çağda kadın heykelleri hakkında bilgi aktarırken, Knossos mühründe bir Tanrıçanın, önünde bir aslan ya da bir koçu boynundan tutarken veya iki hayvan arasında ayakta tasvir edilir biçimde taşların üzerine oyulmuş olduğunu nakletmektedir.³⁷ Aslan, İslam geleneğinde bazı şahısların tasvirinde de göze çarpma-

³³ 1Kr. 17:5-6.

³⁴ Samuel Noah Kramer, *Tarih Sümer'de Başlar*, çev. Hamide Koyukan (İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2002) 315, 331-332.

³⁵ G. R. Driver, *Canaanite Myths and Legends* (Edinburg: T&T. Clark, 1976), 9, 113, 119.

³⁶ Deniz Gezgin, *Hayvan Mitosları* (İstanbul: Sel Yayınları, 2007), 25-27.

³⁷ Mircea Eliade, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi* (İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2000), 1/163.

tadır. Hz. Ali, genellikle “Esedullah /Allah’ın aslanı” veya Fars coğrafyasında “Ali-Şir” ve Türk etkisi altındaki bölgelerde Aslan Ali veya Ali Aslan gibi nitelendirmelerle Allah’ın aslanı olarak övülmüştür.³⁸

Örneklere bakıldığında anlaşılabileceği üzere, insanlığın kolektif dünyasının ürünü olan mitsel anlatılarda hayvan motifleri, anlamı zenginleştiren güçlü bir sembolizm unsuru olarak nitelendirilebilir. Farklı toplum ve medeniyetlerin mitlerinde benzer veya ortak imgelerin kullanılması, mitlerin yaratılmasında ortak bir bilinçaltı ve psikolojinin etkili olduğu ve karşılıklı kültürel etkileşimlerin ihtimalini göstermektedir.³⁹ Bu da Şii mehdî tasavvurundaki mitosların, diğer toplumların mitsel birikiminden izler taşımasını, doğal bir sürecin neticesi olarak değerlendirme imkânı sunmaktadır.

2.2. Doğa Motifleri

Mitolojik anlatılarda sıkça kullanılan doğa motifleri, doğanın gücü ve gizemini, tabiat olaylarını anlamlandırma çabasını yansıtan zengin sembollerdir. Hemen hemen bütün medeniyetlerin mitolojilerinde farklı anlamlar taşıyan veya durumları sembolize eden, daha çok tanrısal özellikler yüklenmiş gök, güneş, yer, deniz, su, dağ, rüzgâr, fırtına, gök gürültüsü, şimşek gibi doğa unsurları yoğun bir şekilde göze çarpmaktadır. Söz konusu bu motiflerden bazıları, aşırı Şii kesimlerin mehdî anlayışında kurtarıcı şahsiyetlerin tasvirinde öne çıkmaktadır.

Birçok kültür ve antik inanç sisteminde yer alan dağ motifi, Şii-Gulât hareketlerinin mehdîlik tasvirlerinde de sıkça göze çarpmaktadır. Dağlar, yükselteleri, zirveleri ve vadileri ile insanoğlunun doğayla kurduğu derin ve karmaşık ilişkileri yansıtan semboller olarak nitelendirilebilir. Yüksek dağların, bazen bizzat tanrı mekânları olarak kutsiyet kazanırken, bazen de Tanrı mekânı olan göğe yakınlıkları sebebiyle ululuk, yücelik sembolü veya kutsal mekânlar olarak görüldüğü ifade edilmiştir.⁴⁰ Dağlar ve tepeler, tarihin bilinen en eski devirlerinden beri yükseklikleri, gökyüzüne yakınlıkları dolayısıyla insanların gözünde ululuk, yücelik ve ilâhîlik timsali kabul edilmiş, bu açıdan

³⁸ Annemarie Schimmel, *Tanrı'nın Yeryüzündeki İşaretleri* (İstanbul: Kabcacı Yayınevi, 2004), 48.

³⁹ Cengiz Batuk, *Tarihin Sonunu Beklemek: Ortadoğu Dinlerinde Eskatoloji Mitosları* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2003), 25.

⁴⁰ Göcen, *Psikoloji, Mitoloji ve Din*, 318; Mitolojide “Kozmik Dağ” motifi ile ilgili örnekler için bk. Mircea Eliade, *Şamanizm*, çev. İsmet Birkan (Ankara: İmge Kitabevi, 1999), 298-302.

insanüstü varlıkların, ilâhların mekânı olarak düşünölmüştür. Buralar genellikle ilâhlarla temasa geçilen yerlerdir.⁴¹ Bu şekilde çeşitli din ve kültürlerde bir dağ kültü meydana gelmiştir. Genellikle her mitolojide en azından bir tane kutsal dağ bulunur. Armstrong'a göre, insanlar gökyüzünün temsil ettiği aşkınlık deneyimi edinmeye can atarak insana özgü zayıflıklarından kurtulacaklarını ve onun ötesine geçebileceklerini düşünmüşlerdi. Mitolojide dağların kutsal kabul edilmesinin altında da bu yatmaktadır.⁴² Bu açıdan dağlar toplumların mitolojik anlatılarında simgesel ve dinî değeri yoğun motiflerden biri olarak gösterilebilir.

Klasik kaynaklarda aşırı Şii fırkalarından Keysaniyye'nin, ilk mehdilik iddialarının şahsında yaygınlaşarak itikadileştiği Muhammed b. Hanefiyye'nin ölmeyip Radva Dağı'nda gizlendiği ve vakti geldiğinde oradan çıkacağı şeklindeki inançları nakledilmiştir.⁴³ Muhammed b. Hanefiyye'nin vefatının ardından onun mehdiliğini ilk dile getiren Kerbiyye'nin ilk öncülerine göre İbnü'l-Hanefiyye gizlenmiştir ve onun nerede olduğu bilinemez. Fakat o yakında dönecek ve yeryüzüne hâkim olacaktır. Onun kayboluşundan (gaybet) dönüşüne (rec'at) kadar, imam yoktur.⁴⁴ Bu fikirlerine göre mehdinin yerinin belli olmaması kuşkuya sebebiyet vermiş olacak ki hicri birinci asrın son çeyreğinde, onun Mekke ile Medine arasındaki Radva Dağı'nda gizlenmekte olduğu öne sürölmüştür.⁴⁵ Diğer Şii fırkalarda da beklenen mehdî olarak kabul ettikleri isimler için benzer bir tasvir söz konusudur. Harbiyye fırkasının bazı mensuplarına göre Abdullah b. Muaviye ölmeyip İsfahan dağlarında ikamet etmektedir.⁴⁶ Muğiriyye, Küfe'de isyan ederek 145/762 yılında öldürölen Muhammed b. Ab-

⁴¹ Ahmet Yaşar Ocak, *Alevî ve Bektaşî İnançlarının İslâm Öncesi Temelleri* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2005), 114.

⁴² Karen Armstrong, *Mitlerin Kısa Tarihi*, çev. Dilek Şendil (İstanbul: Alfa Yayınları, 2013), 26.

⁴³ Ebü'l-Hasan İbn Ebü Bişr Ali b. İsmail b. İshak Eş'arî, *Makalatü'l-İslâmiyyin ve ihtilâfû'l-musallin*, thk. Naim Zarzur (Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, 1426/2005), 1/35; Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-fırak*, 27; Ebü Saîd Nişvan b. Saîd b. Nişvan Himyeri, *el-Hürü'l-in*, thk. Kemal Mustafa (Kahire: Mektebetü'l-Hancı, 1948), 159.

⁴⁴ Kummi-Nevbahti, Şii Fırkalar, 121.

⁴⁵ Avcu, *İslâm'ın İlk Marjinalleri Gulat-ı Şia*, 334-335.

⁴⁶ Kummi, *Kitâbü'l-makalat*, 35; Nevbahti, *Fırakü's-Şia*, 75; Eş'arî, *Makalatü'l-İslâmiyyin*, 1/37-38.

dullah en-Nefsüzzekiyye'nin ölmediğini ve Alemiyye/Tamiyye dağında bir yerde yaşadığını ve zamanı gelince rec'at edeceğini ileri sürmüştür.⁴⁷

Mehdî kabul ettikleri liderlerinin ölmeyip bir dağda yaşadığı veya gizlendiğine dair fikirler sadece Şii fırkalarda değil diğer bazı topluluklarda da görülmektedir. Bu noktada Mübeyyiza⁴⁸ fırkasının Ebû Müslim el-Horasanî için öne sürdüğü mehdilik tasavvuruna göre, Ebû Müslim öldürülmedi, ak bir güvercin olup uçtu. Rey dağlarında bakırdan yapılmış bir kalede ortaya çıkacağı ve düşmanlarından intikam alacağı günü beklemektedir. Vakti geldiğinde zuhur edip zalimlerle savaşacak ve dünyaya adaleti sağlayacaktır.⁴⁹ Yine Emevî soyundan, Abbasi karşıtı bir isyanda Suriyelilerin, Ebu Muhammed'in ölümünü kabul etmeyip zaferle yeniden ortaya çıkacağı Taif dağlarında gizlendiğine inandıkları öne sürülmüştür.⁵⁰

Diğer dini geleneklerin kurtarıcı anlayışlarında da dağlar önemli bir unsur olarak yer almaktadır. Kurtarıcı tasavvuru ekseninde Hinduizm'de Himalaya Dağları, Budizm'de Grdhrakuta dağı, Zerdüştilikte Tanrı (Uşida) dağı, Yahudilikte Sina dağı⁵¹ ve Sion (Siyon/Zion)

⁴⁷ Kummi, *Kitâbü'l-makalat*, 76; Nevbahtî, *Fırakü's-Şia*, 108-109; Kummi/Nevbahtî, *Şii Fırkalar*, 190; Bazı kaynaklarda Hâcir Dağı olarak kaydedilmektedir. Bk. Eş'arî, *Makalatü'l-İslâmiyyin*, 1/38; Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-fırak*, 148.

⁴⁸ Ebû Müslim'in ismini kullanarak bazı aşırı fikirler ileri süren gruplardan biri olan Mübeyyiza, Abbâsilerin ilk döneminde Maveraünnehir civarında yaşayan aşırı bir kesim olarak kabul edilebilir.

⁴⁹ Ebû'l-Ferec Muhammed b. İshak İbnü'n-Nedim, *el-Fihrist* lthk. İbrahim Ramazan (Beyrut: Darü'l-Ma'rife, 1417/1997), 418; Cem Zorlu, *Abbâsilere Yönelik Dinî ve Siyasi İsyânlar* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2001), 145.

⁵⁰ Henri Lammens, (1922) Le "Sofiani: Héros National des Arabes Syriens", *Bulletin de l'Institut Français d'Archéologie Orientale*, 21 (1923), 139.

⁵¹ Sina Dağı, Yahudi, Hıristiyan ve İslâm geleneklerinde Hz. Mûsâ'ya Tevrat'ın verildiği yer olarak kabul edilir. Ahdi Atik'te Sina Dağı'na yapılan yolculuk, Tanrı'nın burada halkıyla yapılan anlaşma için bk. Çıkış, 3:1-21; 16:1-35; 19:3-6; Kur'an-ı Kerim'de bu dağ geçmektedir. "Tin'e (incir) ve Zeytin'a and olsun, Sina Dağı'na andolsun ve bu güvenli beldeye andolsun ki..." Tin, 95/1-3; Bu ayete dayanarak Harbiyye fırkasına mensup İbn Harb taraftarları Eşbat'ın (torun/şan ve şeref sahibi budun) dört imam olduğu fikrini benimzedikten sonra her bir imam için mitolojik ifadeler kullanmışlardır. Buna göre imamet (hilafet) dört kişide olduğu ve sembolik bir anlatımla burada İncir'in Ali; Zeytin'in Hasan; Sina Dağı'nın Hüseyin ve güvenli şehrin Muhammed b. Hanefiyye olduğu nakledilmiştir. Allah onlara yemin etmiştir. Bk. Kummi, *Kitâbü'l-makalat*, 28-29; Kummi-Nevbahtî, *Şii Fırkalar*, 122-123.

dağı,⁵² Hıristiyanlıkta Moriya dağının önemi ifade edilmektedir.⁵³ Yahudi dini düşüncesinde, Mesih'in ortaya çıkmasından üç gün önce görünecek olan İlya'nın (Eliyyahu), Filistin Dağlarında Mesih'in gelişini müjdeleyeceği aktarılmaktadır.⁵⁴ Yine Hıristiyanlıkta ilahi karaktere sahip olan İsa'nın Zeytin Dağında bir bulut içerisinde semaya yükseldiği,⁵⁵ ikinci kez Tanrının Krallığı dönemini başlatana kadar yeryüzüne dönmeden semada kalacağı,⁵⁶ bir kurtarıcı olarak yeryüzüne ineceği inancı mevcuttur. Dini geleneklerin dışında birçok mitolojik anlatılarda dağ motifi sıkça kullanılmaktadır. Mitolojilerde tanrılar dağlarda yaşarlar veya dağların zirvelerine yerleşirler. Örneğin, Yunan mitolojisinde Olimpos Dağı, Yunan tanrılarının yaşadığı, insanların işlerini yönettikleri yer olarak geçmektedir.⁵⁷

Dağlar dışında tabiatın sembollerinden *bulut*, *şimşek* ve *yıldırım* gibi unsurlar da kurtarıcı tasvirinde öne çıkan doğa motifleri arasındadır. Kaynaklarda yer alan ifadelerle göre, İbn Sebe, Ali b. Ebi Talib'in ölmediğini ve bulutların üstünde olduğunu, yer ve gök arasında bulutların emrinde hareket ettiğini ileri sürmüştür.⁵⁸ Ona göre Hz. Ali bulutlardadır, sesi şimşek, tebessümü yıldırımdır. Şimşek veya yıldırım sesi duyduklarında "*Selam sana olsun ya emire'l-mu'minin*" diye selam verirler. O bir müddet sonra yeryüzüne inerek adaleti tekrar tesis edecektir. Sebeiyye mensupları, Hz. Ali'nin ölmediğini ve onun bulutların üstünde olduğunu, yer ve gök arasında bulutların emrinde hareket ettiği, ineceği vakti beklediğini iddia etmişlerdir.⁵⁹

⁵² "Ama kurtulanlar Siyon Dağı'nda toplanacak. Ve orası kutsal olacak." Bk. Ova. 1:17; Yoe. 2:32.

⁵³ Geniş bilgi için bk. Ekrem Sarıkçıoğlu, *Dinlerde Mehdi ve Mesih Tasavvuru* (İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2017), 51-52.

⁵⁴ Sarıkçıoğlu, *Dinlerde Mehdi Tasavvurları*, 105; Yahudi metinlerinde Yusuf soyundan gelecek olan Mesih'in Celile'de ortaya çıkacağına dair pek çok rivayet bulunmaktadır. Yusuf soyundan gelecek Mesih'in Celile Dağı'nda zuhur edeceği ifade edilmektedir. Bk. Yasin Meral, *Yahudi Dini Literatüründe Mesih, Decal ve Gog-Magog* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2019), 34.

⁵⁵ Luk. 24:50-51.

⁵⁶ Şinasi Gündüz vd., *Dinlerde Yükseliş Motifleri* (İstanbul: Vadi Yayınları, 1996), 58.

⁵⁷ Kathryn Wilkinson, *Kökenleri ve Anlamlarıyla Semboller ve İşaretler*, çev. Seda Toksoy (İstanbul: Alfa Yayınları, 2021), 29.

⁵⁸ Ebû Muhammed b. Ali b. Ahmed b. Saïd ez-Zahiri İbn Hazm, *el-Fasl fi'l-milel ve'l-ehvâ' ve'n-nihal* (Kahire: Mektebetu'l-Hanci, ts.), 4/138.

⁵⁹ Ebû'l-Feth Muhammed b. Abdilkerim b. Ahmed Şehristâni, *el-Milel ve'n-nihal*, thk. Muhammed Seyyid Keylânî (Beirut: Dâru'l-Ma'rife, 1404), 1/182; İbn Sebe ve Sebeiyye fırkasının bu konudaki görüşleri için ayrıca bk. Kummî, *Kitâbü'l-makalat*, 20-21; Bağdâdi, *el-Fark beyne'l-fırak*, 143; İsfereyini, *et-Tab-sir*, 71.

Sebeyye'den bir grubun, Ali'nin ölmediğini fakat bulutların içinde olduğunu, berrak, beyaz, nurlu ve parlak bir bulut görününce ona doğru kalkarak dua ettikleri, Ali'nin bulutlar içinde yanımızdan geçti dedikleri aktarılır.⁶⁰ Malatî, onların "Ali bulutlar içinde" şeklinde sözlerinin, aslında sehab (bulut) olarak isimlendirilen sarığını giyip gelen Hz. Ali'ye, Hz. Peygamber'in söylediği söz olduğunu nakleder. Yani Ali sehab olarak isimlendirilen sarık ile gelince Hz. Peygamber ona bu sözü söylemişti.⁶¹ İbn Sebe taraftarları Sebeilerin bu rivayete dayanarak "bulut" imgesini yukarıdaki gibi farklı bir şekilde tevil ettikleri anlaşılmaktadır.

Sebeilerin bu sözleriyle ilgili olarak kaynaklarda bazı rivayetler aktarılmaktadır. Şâir İshak b. Süveyd onları şu sözleriyle yermektedir: "...Ali'yi andıkları zaman bulutlara selam veren bir topluluktan da uzaklaştım..."⁶² İbn Hazm da, İbn Sebe'nin "Ali bulutlardadır." şeklindeki sözlerini aktardıktan sonra "Şaşılacak bir şey! Yüce Allah'ın buyurduğu gibi, yer ile gök arasında hizmete amade kılınan o kadar çok bulut var ki, acaba Ali hangi bulutun içindedir?!" şeklindeki sözleri ile istihza etmektedir.⁶³ İbn Haldun da Hz. Ali için bulut imgesi geçen bir rivayet aktarmaktadır. Abdullah b. Lehia'nın (ö. 174/790) hakkında Nesai'nin şu sözlerini nakleder: "Lehia akılca zayıf bir kişi idi, derdi ki: Hz. Ali, bulutlardadır, bizimle oturur, bir bulut görünce, işte Hz. Ali, bulut içinde geçti gitti, derdi."⁶⁴

Harbiyye fırkasına mensup İbn Harb taraftarlarına göre, beklenen mehdî, Muhammed b. el-Hanefiyye bulutlara binecek, rüzgârı estirecek, selleri coşturacaktır.⁶⁵ Burada Hz. Ali ve Muhammed b. Hanefiyye için kullanılan bulut, şimşek, rüzgâr, yıldırım gibi sembolik unsurlar ile kurtarıcı tasavvuruna mitolojik bir boyut kazandırılmıştır.

Antik uygarlıkların mitsel söylencelerinde ve diğer dini geleneklerde de bulut, fırtına, gök gürültüsü, şimşek, yıldırım gibi imgelerle

⁶⁰ Ebü'l-Hüseyn el-Malatî, *et-Tenbîh ve'r-red 'alâ ehli'l-ehvâ' ve'l-bida*, thk. Muhammed Zahid b. Hasan el-Kevseri (Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türas, ts.), 18.

⁶¹ Malatî, *et-Tenbîh*, 19.

⁶² Ebü'l-Abbas Ahmed b. Yahyâ b. Cabir Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, thk. Riyaz Zirikli, Süheyl Zekkar. (Beyrut: Dârü'l-Fıkr, 1417/1996), 11/294; Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-fırak*, 71.

⁶³ İbn Hazm, *el-Fasl* 3/448.

⁶⁴ İbn Haldun, *Mukaddime*, haz. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2007), 1/589; Nakilde geçen Abdullah b. Lehia (ö. 174/790) hakkında geniş bilgi için bk. Nihat Dalgın, "İbn Lehia", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 158-159.

⁶⁵ Kummî, *Kitâbü'l-makalat*, 28; Kummî-Nevbahtî, *Şü Fırkalar*, 123.

karşılaşmak mümkündür. Fırtınalar genellikle savaşçı tanrılar ve yüce kutsal varlıklarla ilişkilendirilmiştir. Gök gürültüsü pek çok kültürde yaratıcı bir güç ve bereket yağmurunun müjdecisi olarak görülmektedir. İncil'deki öykülerde Tanrı'nın sesini temsil ederken, şimşek de doğurganlık, bereket ve aydınlanma getirir.⁶⁶ Birbiriyle yakın ilişki kurulan Çin mitolojisindeki ejderha ve su, Mısır mitolojisindeki Osiris ve Nil nehri, Hindistan mitolojisinde geçen İndra ve kuraklık ejderhası mitlerinde de tabiat motiflerine dikkat çekilebilir. Bu mitlerdeki ejderhalar havuzda yaşar, uçarak bulutlara yükselir, gök gürültüsü sesi çıkarır ve yağmur yağmasına sebep olur.⁶⁷ Bulutların mitolojik anlatılardaki anlam ve kullanım biçimlerine bakıldığında birçok mitolojide tanrıların veya yarı-tanrıların gökyüzüne çıkarak bulutlarda veya gökyüzünde yolculuk ettikleri söylenir. Mitolojik hikayelerde karakterler sık sık gökyüzünde veya bulutların üzerinde fantastik yolculuklar yaparlar. Ugarit mitinin kurtarıcı kahramanı, aynı zamanda Tanrılar panteonunda, fırtına tanrısı ve yağmur yağdıran bereket tanrısı Baal figürü “*bulutların süvarisi*” olarak nitelendirilmiştir.⁶⁸

İran geleneğinde Zerdüşt'ün, bir ışık bulutu içerisinde semaya seyahatini tamamladıktan sonra tekrar yeryüzüne döneceği fikri mevcuttur.⁶⁹ Bu fikir, Şii-Gulât hareketlerindeki gaybet ve mehdî inançlarını çağrıştırmaktadır. Bu noktada Darmesteter, Muhammed b. el-Hanefiyye'nin vefatından sonra ortaya çıkan rec'at fikrini İran mitolojisine bağlamaktadır. Ona göre ölmüş ancak ya gizlenmiş ya da uykuda olduğuna inanılan, dönüş zamanı beklenen bir kahraman miti, Pers mitolojisinin en sevilen efsanelerinden biri olup İslam'a

⁶⁶ Wilkinson, *Kökenleri ve Anlamlarıyla Semboller ve İşaretler*, 34.

⁶⁷ Donald A. Mackenzie, *Çin ve Japon Mitolojisi*, çev. Koray Akten (Ankara: İmge Kitabevi, 1995), 55.

⁶⁸ *rkb. 'rpt. (Cloud rider -Bulutların Süvarisi-)* Bk. Wayne T. Pitard, “Just How Many Monsters Did Anat Fight (KTU 1.3 III 38–47)?” *Ugarit at Seventy-Five*, ed. K. Lawson Younger (Indiana: Eisenbrauns, 2007), 76; Ayrıca bk. Mark S. Smith- Wayne T. Pitard, *The Ugaritic Baal Cycle Volume II: Introduction with Text, Translation and Commentary of KTU/CAT 1.3-1.4* (Leiden; Boston: E.J. Brill, 2009), 119, 228, 292, 449.

⁶⁹ Nag Hammadi literatürü içerisinde yer alan bir metne göre, Zerdüşt çölde, kâinat ve kainatla ilgili güçler konusunda dolaşıp dururken kendisine bir melek gelir ve onu zihinsel çelişkilerinden ve kargaşalardan kurtarmak amacıyla fizikötesi alemlere doğru ruhsal bir seyahate çıkarır. Bk. John H. Sieber, “Zostrinos”, *The Nag Hammadi Library in English*, ed. J. M. Robinson (New York: HarperCollins Publishers, 1990), 403-404; akt. Şinasi Gündüz vd., *Dinlerde Yükseliş Motifleri* (İstanbul: Vadi Yayınları, 1996), 55.

geçmiştir.⁷⁰ Bunun kökeni de güneşin gece veya bulutlarla örtüldükten sonra yeniden ortaya çıktığı doğa mitinden gelir.⁷¹

Yahudi kurtarıcı anlayışına göre, Davud oğlu Mesih bulutların arasından ortaya çıkacaktır. Daniel’de geçen bir pasajda mesih anlamında kullanılan “İnsanoğlu”na saltanat/krallık verileceği ve bu saltanatın ebediyen süreceği şöyle ifade edilmektedir: “Gece görümlerinde insanoğluna benzer birinin bulutlarıyla geldiğini gördüm. Eski den beri var olanın yanına doğru ilerledi, onun önüne getirildi. Ona egemenlik, yücelik ve krallık verildi. Bütün halklar, uluslar ve her dil den insan ona tapındı. Egemenliği hiç bitmeyecek sonsuz bir egemenlik, krallığı hiç yıkılmayacak bir krallıktır.”⁷² Hıristiyanlıkta da bir bulut içerisinde semaya yükseldiğine inanılan⁷³ İsa’nın, Mesih öncesi dönemde gerçekleşecek bir dizi olaydan sonra⁷⁴ gökteki bulutlar üzerinde büyük bir ihtişamla geleceği anlatılır.⁷⁵ O göğün bulutları arasından kurtuluş işini tamamlamak için tekrar gelecek ve insanların (ölümden) dirilişiyle yargılanmaları gerçekleşecektir.⁷⁶ Doğa motifleri, Mesih’in geleceği beklenen zamanı tasvir eden pasajlarda da geçmektedir. Mesih’in gelişini önceden haber verecek ve onun gelişine rehberlik edecek doğaüstü olaylar şu şekilde aktarılmaktadır: “güneş, ay veya yıldızların bulunmadığı, bulut, gök gürültüsü, şimşek, rüzgâr, su veya hava olmayan bir günden bahsediyorum, karanlık veya akşam veya sabah, yaz, bahar, sıcaklık veya kış, don, soğuk, dolu, yağmur veya çiy, öğle veya gece, şafak veya parlaklık veya ışık olmayan bir

⁷⁰ Darmesteter, bu noktada İran mitolojinde çeşitli kahramanlık miti örnekleri sunmaktadır. Bk. James Darmesteter, *The Mahdi -Past and Present-* (New York: Harper & Brothers Publishers, 1885), 29-30.

⁷¹ Darmesteter, *The Mahdi*, 26-32.

⁷² Dan. 7:13-14; Bu pasajın “İşte, kralın alçakgönüllü ve bir eşeğin sırtında sana geliyor” (Zekeriya 9:9) cümlesiyle çeliştiği iddiasına karşı Meral, şöyle bir değerlendirmede aktarır: “Eğer İsrailoğulları kurtuluşu hak ederlerse [Mesih] bulutlarla gelecek, eğer hak etmezlerse mütevazî bir şekilde eşeğin sırtında gelecek.” Meral, *Yahudi Dinî Literatüründe Mesih, Deccal ve Gog-Magog*, 62.

⁷³ Luk. 24:50-51.

⁷⁴ O günlerde, güneş kararacak, ay ışığını vermeyecek, yıldızlar gökten düşmekte olacak ve göklerde olan kudretler sarsılacaktır. O zaman insanoğlunun büyük kudret ve izzetle bulutlarda geldiğini göreceklendir. Bk. Joseph Campbell, *Batı Mitolojisi*, çev. Kudret Emiroğlu (Ankara: İmge Kitabevi, 2003), 248.

⁷⁵ Mat. 24:3-30; Mar. 13:1-31; Luk. 21:5-33.

⁷⁶ 1Kor., 15:23 vd.

*günden bahsediyorum, (o gün) sadece En Yüksek olanın görkeminin parıltısı olacak...*⁷⁷

Farklı din ve kültürlerin mitolojiye dair bazı anlatılarında, benzer temaların yakın coğrafyadaki toplumlar arasında kullanılması kısmen anlaşılabilir. Ancak birbirinden çok uzakta ve ilgileri olmayan, etkileşimlerin daha sınırlı olduğu toplulukların bazı ortak temalar barındırması, dini ya da mitolojik birtakım semboller kullanmış olması durumu ilginç kılmaktadır. Yine de bu ilginç durum şimdilik “etkileşim” kavramıyla açıklanmaya çalışılmaktadır.⁷⁸

2.3. Nesne Motifleri

Kurtarıcı tasavvurlarında, kurtuluş temasını daha vurgulu hale getirmek, olayın derinliğini artırmak ve insanlar üzerinde güçlü bir etki yaratmak için sembolik anlamda bazı nesnelere kullanılmıştır. Kılıç, asa/sopa, bayrak, elbise gibi nesnelere, mitolojik hikayelerde somut anlamının ötesine geçerek sembolizm ve metaforların gücünü taşırlar. Bu nesnelere bazıları, kurtarıcı anlayışlarında da kurtarıcı şahsiyetin önemli bir parçası olarak kullanılırlar.

Kılıç, din veya mitolojiyle ilgili hikayelerde sıklıkla kullanılan güçlü bir semboldür. Gulât-ı Şîa fırkalarında kurtarıcı tasvirlerinde kılıç imgesinin kullanımına dair bazı örnekler söz konusudur. Hz. Ali için geçen şu ifadelerde kılıç motifi göze çarpmaktadır: “*Biz onun delil ve burhanıyla Arab’ı yönettiği gibi kılıcı ve kurbacıyla onları tekrar te’dip edinceye kadar onun öldürülmediğini ve ölmeyeceğini, fısıldanan sözü işittiğini, yeraltında saklı olan her şeyi bildiğini ve parlak, keskin bir kılıcın parladığı gibi karanlıkta kesin olarak parladığını biliyoruz.*”⁷⁹ Burada geçen “*keskin bir kılıcın parladığı gibi karanlıkta kesin olarak parladığını*” ifadesi, Hasan b. Sabit (ö. 60/680)’in Hz. Peygamber’i methettiği şu dizeler ile şaşırtıcı bir benzerlik göstermektedir. “*(O) Keskin Hint kılıcının parıltısı gibi parlayan ve karanlıkta yol gösteren aydınlatici bir kandildir.*”⁸⁰ Ka’b b. Züheyr de Hz. Peygamber için “*Muhakkak ki Rasûlullah (s.a.v.) Allah’ın nuruyla hak ve hidayete ulaşan*

⁷⁷ II. Esdras, 7:39-43 (<https://www.biblegateway.com/passage/?search=2%20Esdras%207&version=RSV> Erişim tarihi: 10.10.2023); Batuk, *Tarihin Sonunu Beklemek*, 91.

⁷⁸ Mehmet Ateş, *Mitolojiler ve Semboller* (İstanbul: Aksiseda Matbaası, 2001), 11.

⁷⁹ Kummî, *Kitâbü'l-makalat*, 20; Nevbahtî, *Fırakü's-Şîa*, 19.

⁸⁰ Bk. Hâssân b. Sâbit el-Enşârî, *Divânü Hâssân b. Sâbit el-Enşârî*, şrh. Abdullah Muhennâ (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1994), 54.

*keskin kılıçlardan bir kılıçtır.*⁸¹ şeklinde bir beyitte kılıç benzetmesinde bulunmuştur.

Kılıç imgesi ile ilgili İbnü'l Hanefiyye'nin Abdullah b. Zübeyr'in esaretinden kurtulduktan sonra Kufe'ye gitmek istemesi üzerine Muhtar es-Sekafi'nin ona nispetle dile getirdiği “Sizin şu beldenize gelecek olan Mehdi'nin öyle bir alameti vardır ki; kendisine çarşıda bir adam kılıçla vursa, kılıç ona zarar vermez ve (hatta) onda bir iz (dahi) bırakmaz.”⁸² şeklindeki sözlerini de aktarmak gerekir. Daha sonraki asırlarda Kerbiyye çevreleri tarafından İbnü'l-Hanefiyye adına üretilen mitolojik anlatılarda kılıç motifinin kullanıldığı görülmektedir. Bu bağlamda şöyle bir rivayet nakledilmektedir:

“... Muhammed b. el-Hanefiyye semaya çıkacak, göklere yükselecek, güneşin şuasının hemen önünde kılıcını çekecek ve onun ışığını söndürerek onu dürecektir.... Onun kılıcı yıldırım parçasıdır. Yeryüzünde ondan başka yıldırım parçası bir kılıç yoktur. ...Musa'nın esasına verildiği gibi onun kılıcına da bu marifet verildi. O güneşin önünde kılıcını şiddetli bir şekilde salladığından, İblis hariç yerdeki ve gökteki herkes onu görecek. Sonra yeryüzüne inecek ve onu ele geçirecek.”⁸³

Kılıç gibi bazı eşyalar veya nesnelere kutsalla olan temasları dolayısıyla özel bir kutsiyet kazanarak muhtevalarını teşkil eden varlıklardan ayrılırlar. Mitolojik anlatılarda birçok farklı anlam taşıyabilen kılıç imgesi diğer toplumların kurtarıcı tasavvurlarında da dikkat çekmektedir. Örneğin Hinduizm'in kurtarıcı Kalki, Şiva'nın kendisine hediye edeceği kılıcı ve zırhı kullanacaktır.⁸⁴ Kalki dünyanın düzeninin bozulduğu bir zamanda beyaz bir ata binmiş, elinde kılıç sallayan bir savaşçı olarak ortaya çıkacak ve dünyayı kötülüklerden arındıracaktır.⁸⁵ Kurtarıcı tasvirlerinde öne çıkan kılıç imgesinin, kurtarıcı şahsiyetin gücünü sembolize ettiği düşünülmektedir. Kurtarıcı, zulüm ve haksızlıklarla dolu yeryüzünde kötülüğe karşı savaşarak adalet ve barışı sağlamak için bu sembolü kullanmaktadır. Bu noktada

⁸¹ Ebü'l-Mudarrab (Ebü Ukbe) Kâ'b b. Zühre b. Rebia, *Divanu Ka'b b. Zühre*, thk. Ali Fe'ur (Beyrut: Daru'l Kutubi'l-İlmiyye, 1317/1997) 60 vd; O dönemde Araplar arasında en meşhur ve en keskin kılıç Hint kılıçları olarak bilinirdi. Bk. *Divanu Ka'b b. Zühre*, 67.

⁸² Ebü Abdullah Muhammed b. Sa'd b. Meni ez-Zühri, *Tabakatü'l-kübrâ: tabakatü'l-hamise mine's-sahabe*, thk Ali Muhammed Ömer (Kahire: Mektebetü'l-Hanci, 1421/2001), 8/103; İsferyîni, *et-Tabstir*, 33.

⁸³ Kummî-Nevbahtî, *Şü Fırkalar*, 118-119.

⁸⁴ Sarıkçioğlu, *Dinlerde Mehdi ve Mesih Tasavvuru*, 118.

⁸⁵ *Bhagavata Purana*, 2.7.36-39; *The Bhagavad-Gita*, 41.

kılıç, adaleti ve iyiliği simgeleyen bir unsur olarak kurtarıcıların toplum veya yeryüzünü kötülüklerden arındırma amaçlarını yansıtmaktadır.

Bunun dışında bolluk ya da bereket çağrıştıran bazı motifler de dikkat çekmektedir. Kurtarıcı tasavvurlarında kullanılan bazı besinler, bereket ve yenilenmenin simgesi olarak öne çıkmıştır. Bununla ilgili olarak bal besininin ölümsüzlüğü temsil ettiği, bereketle özdeşleştirilen bir Tanrı besini olduğu ifade edilmektedir. Annelik simgesi sütün de bereket, bolluk ve ruhsal beslenmeyle ilişkilendirilmiş bir yaşam besini olduğu ve yeniden doğuş törenlerinde kullanıldığı anlatılır.⁸⁶

Hz. Ali hakkında aşırı görüşler ileri sürdüğü nakledilen Abdullah b. Sebe'nin iddialarına göre Kufe mescidinde Ali için iki kaynak doğacaktır. Bunların birinden bal, diğerinden yağ fışkıracaktır. Bu iki kaynaktan da onun taraftarları avuç avuç içeceklerdir.⁸⁷ Benzer şekilde, Keysanî firklarının da İbnü'l-Hanefiyye'nin Radva dağında bal ve su kaynağından rızıklanarak yaşadığı, burada sabah akşam beyaz ceylanların (dağ keçileri) sütünden içip etlerini yiyerek beslendiğine dair tasvirlerini hatırlatmak gerekir. Mehdî olarak geri dönüşü beklenen Muhammed b. el-Hanefiyye'nin gnostik bir kurtarıcıya dönüştürüldüğünü gösteren şu ifadeler de önemlidir: "... (Muhammed b. el-Hanefiyye) Yeryüzünü ele geçirdiğinde, Şam şehrinde taş üstüne taş bırakmayacak, sonra yerin derinliklerine inecek. Sonunda siyah suya ve mavi havaya ulaşacak... Daha sonra güvenli şehre (Mekke) geri dönecek. Artık yeryüzü bereketlenmiş, zalim kendi kendine insafa gelmiş ve mazluma hakkını tam olarak almıştır."⁸⁸ Mitsel unsurlarla bezenmiş bu anlatıda geçen bazı sembolik ifadeler, antik dönemde bazı kurtarıcı kahramanlar hakkında yapılan anlatılarla benzerlik taşımaktadır.

Antik Yakın Doğu uygarlıklarından Kenan-Ugarit mitolojik yazıtlarında Baal isimli bir kurtarıcı yeraltına inip orada öldüğü kaydedil-

⁸⁶ Bk. Wilkinson, *Kökenleri ve Anlamlarıyla Semboller ve İşaretler*, 100.

⁸⁷ Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-fırak*, 144; Sıddık Korkmaz, *Tarihin Tahrifi İbn Sebe Meselesi* (Ankara: Araştırma Yayınları, 2016), 141.

⁸⁸ Kummi-Nevbahti, *Şii Fırkalar*, 118-119; Türkçe'ye tercüme edilmiş kaynaktan, "siyah su" ve "mavi hava" terimleri parantez içinde petrol ve doğal gaz olarak belirtilmiştir. Bk. Kummi-Nevbahti, *Şii Fırkalar*, 118-119.

dikten sonra, Tanrılar panteonun önderi El düşünde, Baal'in yaşadığını ve "gökten yağ yağdığını ve sel yataklarından bal aktığını" görür.⁸⁹ Bu durum şu şekilde aktarılmıştır:

İşte, yüce Baal yaşıyor

İşte hükümdar, yeryüzü varlıklarının efendisi

Gökler yağ indiriyor

*Vadilerden şarap akıyor*⁹⁰

İbnü'l-Hanefiyye'nin yerin derinliklerine inerek, siyah su (petrol) ve mavi havaya (doğalgaz) ulaşması ile Baal'in gökten yağ yağıp sel yataklarından bal (veya şarap) akması" şeklindeki iki gelenek arasındaki sembolik anlatımın benzerliği dikkat çekmektedir.

Bolluk ve bereket teması ile ilgili benzer motifler farklı din ve kültürlerde görülmektedir. Antik Yunan mitolojisinde kurtarıcı karakter Dionysos etrafından örülen anlatılarda kayadan fişkıran su, süt ve balla dolan dereler gibi tasvirler yer almaktadır. Dionysos şenliklerinin kutlandığı gün, bir şarap kaynağı sel gibi boşalır. Kayalara vurduğu yerden su çıkması veya şarap fişkırması; toprağı kazdığı yerden oluk oluk süt akması, bal damlaması gibi Dionysos'a özgü mucizeler anlatılır.⁹¹ Yahudi kurtarıcı tasavvurunda Mesih'in gelişi ile, Tanrı'nın Yahudilere vadetmiş olduğu tüm nimetlerin gerçekleşeceği, tam bir esenlik, kurtuluş ve mutluluğun hâkim olacağı Altın Çağ olarak nitelendirilebilecek bir dönemde, çöller suya kavuşup cennet olacak, kurak topraklar pınara dönecek, dağlardan şarap damlayacak, tepelerden süt fişkıracaktır.⁹² Hıristiyan Mesih beklentilerine göre Mesih'in krallığı süresince her sabah ve akşam kutsal yağmurlar yağacak, yeryüzü insanlar çalışmadığı halde meyve ve sebzelerle dolup taşacak, kayalardan bal damlayacak, süt ve şarap pınarları dolup taşacak, vahşi hayvanlar evcilleşecektir. Çünkü Tanrı her şeyi bollukta ve suçluluk, günah olmaksızın sağlayacaktır.⁹³

⁸⁹ Eliade, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi*, 1/193; Driver, *Canaanite Myths and Legends*, 9, 113,119.

⁹⁰ Frank Moore Cross, *Canaanite Myth and Hebrew Epic: Essays in the History of the Religion of Israel* (Cambridge: Harvard University Press, 1997), 118.

⁹¹ Eliade, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi*, 1/441, 443.

⁹² Yşa. 32:15-18; 35/6; 41/18; Yoe 3/18.

⁹³ Norman Cohn, *The Pursuit of the Millenium: Revolutionary Millenarians And Mystical Anarchists of the Middle Ages* (New York: Oxford University Press, 1970), 28; Ayğan, "Geleceğe Dönük Kurtarıcı Beklentisinin Apokaliptik Temelleri", 240.

Sonuç

İlkçağlardan itibaren pek çok din ve medeniyetin tarihinde mitolojik anlatılar öncelikli bir yer teşkil etmiştir. Bir toplumun yaşam tarzını, kültürel özelliklerini, inanç ve değerlerini yansıtan mitolojinin dinden sanata, edebiyattan siyasete her alanda etkisini görmek mümkündür. Bu düşünce etrafında, dinî gelenek ve kültürlerde, dünyanın sonunda gerçekleşmesi beklenen olaylar, geleceğe dair beklentiler konusunda çeşitli mitolojik söylem ve hikayeler ortaya çıkmıştır. Neredeyse tüm din ve toplumların muhayyilesinde ortak bir değer olarak yer alan geleceğe yönelik kurtarıcı beklentisinde, çeşitli mitolojik unsurlarla bezenmiş bir kurgunun tasarlandığı görülmektedir.

Tarihe bakıldığında antik çağlardan günümüze farklı coğrafyalarda yaşamış olsalar da her toplumun kurtarıcı beklentileri konusunda benzer mitolojik bir tasavvura sahip olduğu görülmektedir. Bu açıdan farklı medeniyetlerin kurtarıcı mitosların izleri, ilk aşırı Şii grupların mehdî tasavvurunda da görülmüştür. Gulât-ı Şia çevrelerinde, mehdî olarak geleceği düşünülen imamın uzun bir zaman geçtikten sonra geri dönmemesi üzerine toplumun beklentisini canlı tutmaya yönelik mitolojik bir tasvire başvurulmuştur. Bu noktada, farklı medeniyetlerin mitolojik dünyasından faydalanarak Şii gulât kesimlerin kurtarıcı anlayışında *“imamın ölümünü kabullenmeyip kaybolduğu, geri döneceği zamana kadar bir yerde saklandığı, etrafında onu besleyen ve koruyan bazı hayvanların olduğu, çeşitli besinlerden yiyip içtiği, belli bir müddet sonra kurtarıcı mehdî vasfı ile tekrar yeryüzüne gelerek zulümle dolan yeryüzünü adaletle dolduracağı”* şeklinde sembollere dayalı mitik anlatım geliştirilmiştir. Bu şekilde aşırı Şii gruplar arasında mehdîlik, zamanla çeşitli mitoslarla zenginleşerek politik ve teolojik boyutunun yanında mitolojik bir görünüm kazanmıştır.

Yaşanan olaylar, benimsenen fikirler ve inançlar, çeşitli simgesel unsurlar taşıyan mitik anlatılar ile, kullanılan imge ve motiflerle artık soyut bir anlam kazanmaya başlar. Bu şekilde fikirlerin çeşitli motiflerle zenginleştirilerek somuttan soyuta dönüşmesi yani mitselleştirilmesi, genellikle insan ve toplumlar üzerinde daha etkili olmuştur. Muhtemelen antik çağlardan günümüze değin yaşatılan, her dönemde izleri görülen mitosların yaygın olması da mitlerin söz konusu etkili fonksiyonu ile açıklanabilir. Şii çevrelerde de bu şekilde mitolojik bir kurgu ile, gizem ve olağanüstülük kazandırılmak amacıyla kurtarıcı mehdî şahsiyetlere ilgi ve beklentilerinin canlı tutulması hedeflenmiştir. Nitekim iktidarın baskıları altında ezildiği ve haksızlıklara maruz kaldığı dönemlerde toplumun, liderlerinin ölmeyip belli bir süre sonra tekrar geri geleceği beklentisini yaşatan bu tür mitsel anlatılar, bir umut kaynağı olarak görülmüş olabilir.

Farklı coğrafyalardaki dinler ve kültürlerin sembollerle zenginleştirilmiş kurgusal kurtarıcı tasvirlerde benzer motiflerin bulunması oldukça dikkat çekicidir. Sosyo-kültürel etki ve geçişkenliklerin yoğun olduğu coğrafyalarda, farklı toplumların ortak mitolojik unsurları taşıyan anlatılara sahip olması son derece olasıdır. Bu noktada çalışmamızda dikkat çekilen ilk aşırı Şii çevrelerin mehdi tasavvurundaki bazı unsurların, Ortadoğu’da yer alan dinî gelenekler ve Antik medeniyetlerin mitolojik anlatılarında yer alması doğal bir sonuç olarak kabul edilebilir. Bununla birlikte, farklı toplumların mitlerinde benzer motiflerin yer almasının kökenine yönelik kesin sonuçlara varmak, genellikle karmaşık ve çok katmanlı bir süreçtir. Bu benzerlikler, toplumlar arasında sosyo-kültürel etkileşimlerin yaşandığına dair güçlü bir işaret sunsa da bu konuda kesin bir yargıda bulunmanın pek kolay olmadığını belirtmek gerekir.

Kaynakça

- Adam, Baki. *Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat*. Ankara: Seba Yayınları, 1997.
- Armstrong, Karen. *Mitlerin Kısa Tarihi*, çev. Dilek Şendil. İstanbul: Alfa Yayınları, 2013.
- Ateş, Mehmet. *Mitolojiler ve Semboller*. İstanbul: Aksiseda Matbaası, 2001.
- Avcu, Ali. *İslam’ın İlk Marjinalleri Gulat-ı Şia*. Ankara: Fecr Yayınları, 2020.
- Ayğın, Fadıl. “Geleceğe Dönük Kurtarıcı Beklentisinin Apokaliptik Temelleri”, *Sürt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6/2 (2019), 225 – 259.
- Bağdâdî, Ebû Mansûr Abdülkahir b. Tahir b. Muhammed Temimi Abdülkahir Bağdâdî. *el-Fark beyne'l-fırak ve beyânü'l-fırkati'n-naciye minhum*. thk. Muhammed Zâhid b. el-Hasan el-Kevseri. Kahire: Neşru’s Sakafeti'l-İslamiyye, 1367/1948.
- Batuk, Cengiz. *Tarihin Sonunu Beklemek: Ortadoğu Dinlerinde Eskatoloji Mitosları*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2003
- Belâzürî, Ebü'l-Abbas Ahmed b. Yahyâ b. Cabir Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*. thk. Riyaz Zirikli, Süheyl Zekkar. I-XIII. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1417/1996.
- Bunfinch, Thomas. *Bunfinch’s Mythology*. New York: Grosset & Dunlap, 1913.
- Cabiri, Muhammed Abid el-Cabiri. *Arap Siyasal Aklı*. çev. Vecdi Aküz. İstanbul: Mana Yayınları, 2020.

- Campbell, Joseph. *Batı Mitolojisi*. çev. Kudret Emiroğlu. Ankara: İmge Kitabevi, 2003.
- Cohn, Norman. *The Pursuit of the Millenium: Revolutionary Millenarians And Mystical Anarchists of the Middle Ages*. New York: Oxford University Press, 1970.
- Cross, Frank Moore. *Canaanite Myth and Hebrew Epic: Essays in the History of the Religion of Israel*. Cambridge: Harvard University Press, 1997.
- Darmesteter, James. *The Mahdi -Past and Present-* New York: Harper & Brothers Publishers, 1885.
- Driver, G. R. *Canaanite Myths and Legends*. Edinburg: T&T. Clark, 1976.
- Eliade, Mircea. *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi*. I-III. İstanbul: Kabcacı Yayınevi, 2000.
- Eliade, Mircea. *Şamanizm*, çev. İsmet Birkan. Ankara: İmge Kitabevi, 1999
- Eliade, Mircea. *Mitlerin Özellikleri*. çev. Sema Rifat. İstanbul: Om Kuram Yayıncılık, 2001.
- Erhat, Azra. *Mitoloji Sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1972.
- Eş'arî, Ebû'l-Hasan İbn Ebû Bişr Ali b. İsmail b. İshak Eş'arî. *Makalatü'l-İslâmiyyin ve ihtilafü'l-musallin*. thk. Naim Zarzur. I-II. Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, 1426/2005.
- Gezgin, Deniz. *Hayvan Mitosları*. İstanbul: Sel Yayınları, 2007.
- Göcen, Gülüşan. *Psikoloji, Mitoloji ve Din*. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2018.
- Gündüz, Şinasi vd. *Dinlerde Yükseliş Motifleri*. İstanbul: Vadi Yayınları, 1996.
- Gündüz, Şinasi. *Mitoloji ile İnanç Arasında, Ortadoğu Dinsel Gelenekleri Üzerine Yazılar*. İstanbul: Hikav Yayınları, 2018.
- Hançerlioğlu, Orhan. *Dünya İnançları Sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2000.
- Ḥassân b. Sâbit el-Enşârî, *Divânu Ḥassân b. Sâbit el-Enşârî*, şrh. Abdullah Muhennâ. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1994.
- İbn Sa'd,, Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd, b. Meni ez-Zühri, *Tabakatü'l-kübrâ: tabakatü'l-hamise mine's-sahabe*. thk Ali Muhammed Ömer. I-XI. Kahire: Mektebetü'l-Hanci, 1421/2001.
- İbn Haldun, *Mukaddime*. haz. Süleyman Uludağ. I-II. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2007.

- İbn Hazm, Ebû Muhammed b. Ali b. Ahmed b. Saïd ez-Zahiri İbn Hazm. *el-Fasl fi'l-milel ve'l-ehvâ' ve'n-nihal*. I-V. Kahire: Mektebetü'l-Hanci, ts.
- İbnü'n-Nedim, Ebü'l-Ferec Muhammed b. İshak İbnü'n-Nedim. *el-Fihrist*. thk. İbrahim Ramazan. Beyrut: Darü'l-Ma'rife, 1997.
- İsferâyîni, Ebü'l-Muzaffer Tahir b. Muhammed el-İsferâyîni. *et-Tabîr fi'd-din ve'temyizü'l-firkati'n-nâciyye'ani'l-firaki'l-halikin*. thk. Kemal Yusuf el-Hut. Beyrut: Alemü'l-Kütüb, 1403/1983.
- Kâ'b b. Züheyr. Ebü'l-Mudarrab (Ebü Ukbe) Kâ'b b. Züheyr b. Rebîa, *Divanu Ka'b b. Züheyr*, thk. Ali Fe'ur. Beyrut: Darü'l Kutubi'l-İlmiyye, 1317/1997.
- Korkmaz, Sıddık. *Tarihin Tahrifi İbn Sebe Meselesi*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2016.
- Kramer, Samuel Noah. *Tarih Sümer'de Başlar*. çev. Hamide Koyukan. İstanbul: Kabalıcı Yayınevi, 2002.
- Kummî. Sa'd b. Abdullah el-Eş'arî Ebü Halef el-Kummî. *Kitâbü'l-makalat ve'l-firak*. tsh. Muhammed Cevâd Meşkûr. Tahran: Matbaai. Haydârî, 1321.
- Kutlu, Sönmez. "Beklenen Kurtarıcı İnanışına Dayalı Siyasî ve Dini Hareketlerde Mehdilik Tipolojileri", *Beklenen Kurtarıcı İnanıcı*. ed. Yusuf Şevki Yavuz. 291-352. İstanbul: Kuramer Yayınları, 2017.
- Lammens, Henri. "Le Sofiani: Héros National des Arabes Syriens", *Bulletin de l'Institut Français d'Archéologie Orientale* 21 (1923), 131-144.
- Leach, Maria - Jerome Fried. *Standard Dictionary of Folklore, Mythology, and Legend*. New York: Funk & Wagnalls, 1984.
- Mackenzie, Donald A. *Çin ve Japon Mitolojisi*. çev. Koray Akten. Ankara: İmge Kitabevi, 1995.
- Malatî, Ebü'l-Hüseyin el-Malatî, *et-Tenbîh ve'r-red 'alâ ehli'l-ehvâ' ve'l-bida*, thk. Muhammed Zahid b. Hasan el-Kevseri. Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türas, ty.
- Meral, Yasin. *Yahudi Dinî Literatüründe Mesih, Deccal ve Gog-Magog*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2019.
- Nevbahtî. Ebü Muhammed Hasan b. Musa b. Hasan Nevbahtî. *Fırakü's-Şîa*. Beyrut: Menşuratu'r-Rıza, 1433/2012.
- Nişvan Himyeri, Ebü Saïd Nişvan b. Saïd b. Nişvan Himyeri. *el-Hürü'l-in*. thk. Kemal Mustafa. Kahire: Mektebetü'l-Hanci, 1948.
- Ocak, Ahmet Yaşar. "İslâm Tarihinin Mitolojik Kültüründen Kaynaklanan Sosyo-Politik Problemi: Mehdilik ve Mehdici Hareketler".

- Beklenen Kurtarıcı İnanıcı*. ed. Yusuf Şevki Yavuz. 17-34. İstanbul: Kuramer Yayınları, 2017.
- Ocak, Ahmet Yaşar. “İslâm’ın Temel İnançları Etrafında Oluşan “Mitolojik” Kültür: “İslâm Mitolojisi”. *Milel ve Nihal* 6/1 (2009), 137-163.
- Ocak, Ahmet Yaşar. *Alevî ve Bektaşî İnançlarının İslâm Öncesi Temelleri*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2005.
- Öztürk, Mustafa. *Tefsirde Ehl-i Sünnet & Şia Polemikleri*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2012.
- Pitard, Wayne T. “Just How Many Monsters Did Anat Fight (KTU 1.3 III 38–47)?” *Ugarit at Seventy-Five*, ed. K. Lawson Younger. Indiana: Eisenbrauns, 2007, 75-88.
- Sarıkcıoğlu, Ekrem. *Dinlerde Mehdî ve Mesih Tasavvuru*. İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2017.
- Schimmel, Annemarie. *Tanrı’nın Yeryüzündeki İşaretleri*. İstanbul: Kabbacı Yayınevi, 2004.
- Smith, Mark S. - Pitard, Wayne T. *The Ugaritic Baal Cycle Volume II: Introduction with Text, Translation and Commentary of KTU/CAT 1.3-1.4*. Leiden; Boston: E.J. Brill, 2009.
- Sular, Mehmet Emin. *Modern İran’da Zerdüştliler*. Ankara: Eski Yeni Yayınları, 2019.
- Şehristânî, Ebü’l-Feth Muhammed b. Abdilkerîm b. Ahmed Şehristânî, *el-Milel ve’n-Nihal*. thk. Muhammed Seyyid Keylânî. I-II. Beyrut: Dâru’l-Ma’rife, 1404.
- The Bhagavad-Gita: A New Translation*. trans. George Feuerstein-Brenda Feuerstein. Boston: Shambhala, 2011.
- Usta, İbrahim. *İslam Öncesi Arap Mitolojisi*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015.
- Wilkinson, Kathryn. *Kökenleri ve Anlamlarıyla Semboller ve İşaretler*. çev. Seda Toksoy. İstanbul: Alfa Yayınları, 2021.
- Yıldırım, Nimet. *İran Mitolojisi*. İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2012.
- Zorlu, Cem. *Abbâsilere Yönelik Dinî ve Siyasî İsyenlar*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2001.

Extended Summary

Mythology is regarded as a significant source pertaining to the history, identity, values, beliefs, and thought structures of societies. Myths are associated with the processes of understanding, shaping, and symbolizing the world from a perspective of the values. In this context, it is evident that myths are an indispensable tool for analyzing, understanding, and interpreting the beliefs of religions and cultures, representing a sociological and historical reality. Through the myths, individuals not only express idealized qualities such as immortality, absolute power, and beauty but also articulate their aspirations for the future. These aspirations include the attainment of absolute peace and tranquility, as well as the complete eradication of moral and natural evils. Therefore, the myths, which encompass themes of the sacred, metaphysical realms, and divine entities, play a crucial role in expressing various expectations, desires, and aspirations for happiness and well-being, often associated with the concepts like the golden age, Messiah, or Mahdī.

Throughout the history, various religious traditions and mythologies have featured the narratives about the concept of a savior, spanning a wide geography that includes the Middle East, Mesopotamia, Ancient Egypt, Ancient Greece, India, America, China, and Japan. In addition to the savior beliefs in religious traditions, there are the narratives in Sumer about Tammuz, in Babylon about Marduk, in Ancient Egypt about Osiris, in the Ancient Near East Canaan-Ugarit mythology about Baal, among the Hittites about Telepinu, in Ancient Greek mythology about Dionysos and Adonis, all of whom are considered mythological savior figures. In these narratives, around these heroic figures serving as the subject of the savior idea, various mythological and symbolic motifs stand out. This phenomenon has also been observed in the context of the belief in the Mahdī among the Ghulāt factions, where certain individuals are adopted as imams. In Ghulāt circles, as the concept of Mahdism progresses through terminological or doctrinal stages, the idea of the Mahdī, particularly within the framework of the Imamate, has evolved beyond its theological meaning, enriched with various mythological elements and symbolic expressions. In the early periods of Islamic tradition, the belief in the Mahdī, which became a strong element of faith due to historical events, over time, gained a different dimension by being enriched with various myths. In this context, some evaluations have been presented on how the concept of the Mahdī has evolved and changed into a mythological dimension.

In the vision of awaiting a savior, the characters considered as saviors or heroes have, over time, transcended their human attribu-

tes and been perceived in a mythological form, elevated to a supernatural position ascribed to God or divine power, adorned with various symbols and exaggerated elements. Indeed, according to a theory proposed regarding the origins of the myths, individuals featured in mythological narratives were real historical figures who lived during certain periods, around whom extraordinary traditions and legends were constructed. In a sense, these characters have been magnified and elevated to a superhuman status. Similarly, adherents of the Ghulāt Shī'a factions, drawing inspiration from elements of savior expectations in the mythical world of ancient times and Middle Eastern religious traditions, have endeavored to elevate the imams they have perceived as Mahdī to a supernatural position through mythological and symbolic depictions. Their engagement in such an approach and the development of a corresponding conception can be attributed to the nature of the myths, which is believed to have been effective in transforming human encounters with various situations into captivating and mysterious narratives throughout the history. The suppression and persecution of ahl al-Bayt (means literally the household of the Prophet) and their supporters during the reigns of the Umayyads and Abbasids led to the emergence of extreme ideas within Shī'a communities, particularly centered around the concepts of imamate and messiahship. These ideas were formulated in a mythical fashion by factions known as Ghulāt Shī'a. Realizing their inability to alter the Umayyads through the political and physical means, some members of various Ghulāt sects used to the mythological wealth of Arab, Persian, Mithraic, Jewish, and Christian cultures. With the belief known as occultation (ghayba), they developed a portrayal suggesting that individuals from the lineage of ahl al-Bayt who had died or been killed did not truly die but rather concealed themselves in a mountain, valley, or any sacred area. Additionally, they propagated the belief in the return of these individuals (Radj'a), asserting that even if deceased, they would come back. They also constructed a narrative stating that God was in constant communication with them, revealing hidden knowledge and secrets, and that they were created from divine light. In this manner, the concept of Mahdism used for the imams, who were embraced as alternative political leaders against the Umayyads and Abbasids, within the Ghulāt Shī'a sects, evolved into a doctrine encompassing gnostic, eschatological, and mythological elements. This doctrine emphasizes the Imāms special selection by God, portraying them as the Imām of all times or the awaited Mahdī (Mahdī Muntazar, Qā'im Mahdī) foretold before the end of the world.

At this juncture, the paper focuses on evaluating certain aspects of the mythological dimension of the messianic belief adopted in early

Shiite movements. The paper is constructed by specifically examining motifs emphasized in the Mahdî depictions and description of the Mahdî of the some of the early extremist Shī'ites (such as Sabābiyya, Kaysāniyya, Karbiyya, Khaṭṭābiyya). At this stage, selected motifs based on information about Mahdism in the doctrinal writings addressing sects of Shī'ī extremists are presented alongside the mythological material of other societies. However, there is a need to provide an assessment of the general methodology of the study. At this stage, selected motifs based on information about Mahdism in the genre of maqālât al-firaq addressing sects of Shī'ī extremists are presented alongside the mythological material of other societies. Methodologically, it is important to emphasize that the information obtained undergoes a comparative process for evaluation and interpretation based on common motifs. However, there is a need to provide an assessment of the general methodology of the paper.

As known, comprehensively addressing the mythological motifs and subjects in the Mahdism understanding of Islamic culture within the framework of an article is challenging. Therefore, information about specific mythological images or motifs was processed under categorical classification, including main topics such as animals, nature, and objects, serving as a representative sample. Additionally, it was considered beneficial to include themes with metaphorical, allegorical, or symbolic expression, even if they do not directly correspond to myth or mythical images. The primary focus was on Mahdî imagery of extremist Shī'ī sects (Ghulāt Shī'a) followed by an attempt to conduct a comparative evaluation by drawing on similar motifs from the mythologies of other societies.